

A retrospektív nemzeti bibliográfia történetéhez

(Az 1921—1944 és az 1945—1960. évek könyvészete)

KOMJÁTHY MIKLÓSNÉ

A magyar történelemnek a két világháború közötti negyedszázada, amelyet a mindennapi szóhasználatban Horthy-korszaknak nevezünk, rendkívül éles fordulattal zárult. Az ilyen éles korszakfordulók után a társadalom elsődleges reakciója a múlttal való leszámolás, az elmúlt korszakkal való szembe fordulás, nemegyszer a politikai számonkérés igénye. Így volt ez 1945 (a felszabadulás) után is. A történetírás első megnyilatkozásai sem annyira a múltba sülyedt polgári világ társadalmi, gazdasági és politikai életének gondos forrástanulmányokon alapuló elemzését, még kevésbé hiánytalan rekonstrukcióját, hanem a közvetlenül kínálkozó politikai tanulságok levonását tették fő feladatukká. A Horthy-korszak politikai történetének rekonstrukciójához — az első számbavétel idején — elégséges volt az egykorú hírlapok, folyóiratok s az államélet (a törvényhozás, törvénykezés, államigazgatás) bőven rendelkezésre álló levéltári forrásanyaga. A korszakváltás élességéből következő politikai okokon túl, társadalmi tényezők is közrejátszottak abban, hogy a Horthy-korszak komplex-módszerű, sokoldalú történettudományi vizsgálatára csak később került sor. Eközben a történettudomány az adatoknak egyre szélesebb körét vonta be vizsgálódásai körébe s egyre mélyrehatóbban elemezte az elmúlt korszak társadalmi valóságát. A korszak ma már véglegesen múlttá, történelemmé vált; irodalmi, tudományos, általában szellemi hagyatéka azonban bizonyos elemeiben ma is szerves része kultúránknak, forrása mind a humán, mind a természettudományi kutatásoknak. Cáfoljuk amit cáfolni kell, elemezzük azt, ami a kor megítéléséhez szükséges, de semmiképpen sem lehet üres mező tudatunkban. Annál kevésbé, mert a politikai rendszer megtagadása mellett is tudjuk, hogy az orvostudományban éppúgy mint a nyelvészetben, a matematikában éppúgy mint a néprajzban vagy a zenében komoly eredmények születtek, amelyek pontos ismerete nélkül a korszak kulturális képét megrajzolni nem lehet.

Mínthogy pedig a Horthy-korszak egy-egy részletkérdése megvilágításánál is a kutatók nélkülözni voltak kénytelenek a rá vonatkozó egész könyvészeti anyagot, egyre sürgetőbbben jelentkezett az igény, hogy az egész korszak valamennyi problémájának teljes bibliográfiája tudományosan rendszerezve álljon a történettudomány és a Horthy-korszakkal foglalkozó más tudományágak rendelkezésére.

Akadhatnak, akikben felmerül a kérdés, indokolt-e, szükséges-e egy a történelem mérlegén hanyatlónak minősülő korszak nyomtatásban megjelent teljes anyagát bibliográfiai rendszerezésben megörökíteni? A kérdésre egyértelműen és kétséget kizáróan igennel kell válaszolnunk.

A hanyatlás okait és tényezőit feltárni, e letűnt korszak valódi képét megrajzolni csak az ellenforradalmi korszak teljes politikai, társadalmi, irodalmi (mégpedig mind a humán, mind a természettudományos és műszaki irodalmi) anyagának ismeretében lehet. Ilyen átfogó igényű ismeret megszerzésének pedig elengedhetetlen feltétele a ránk maradt nyomtatott művek egészének tudományos rendszerbe foglalt bibliográfiai feltárása.

Mindenképpen tarthatatlanná vált tehát, hogy a retrospektív nemzeti bibliográfia rendszerében fehér folt maradjon a két világháború közötti időszak. A felszabadulás után az ötvenes évek derekán került sor a tudományos kutatás használatban levő hazai segédkönyveinek revíziójára, új kiadásuk előkészítésére. Az enciklopédiák és a korszerű új magyar általános és szaklexikonok mellett meg kellett határozni azokat a segédkönyveket, amelyek alkalmasak a társadalom és a tudományos kutatás igényeinek kielégítésére.¹

Többször felmerült, az ötvenes évek második felében pedig különös hangsúlyt kapott a nemzeti bibliográfiai rendszerünkben hiányzó, a teljes magyar könyvtermést felölelő 20. századi retrospektív bibliográfiák kiadásának gondolata. A retrospektív nemzeti bibliográfia hiányzó periódusainak kérdéskörével és kiadásának lehetőségeivel foglalkozott a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtártudományi Főbizottsága is 1954 decemberében és 1956 januárjában tartott ülésein.²

A nemzeti bibliográfiák hézagatlan rendszerének ügyét lényegesen előbbre vitte az 1956. évi, a könyvtárügyről szóló törvényerejű rendelet³ és annak végrehajtása során hozott minisztertanácsi határozat, amely tétélesen is kimondta, hogy a nemzeti könyvtár a felelős a kurrens és az elmúlt időszakra vonatkozó nemzeti bibliográfiák közreadásáért. 1959-ben és azt követően a 60-as évek elején az Országos Széchényi Könyvtárban megfogalmazódott a nemzeti bibliográfiai tevékenységet átfogó rendszerterv, amelynek koncepcióját és elvi alapjait SEBESTYÉN Géza alakította ki, a munka szervezeti kereteit pedig a könyvtár 1959-ben az önálló retrospektív bibliográfiai szerkesztőség létrehozásával biztosította.

Ilyen előzmények után került sor az Országos Bibliográfiai Munkaértekezletre (Gödöllő 1961. szept.). Az előmunkálatok során felmerült gondolatok és szakértői vélemények tükröződtek az értekezleten elhangzott referátumokban s azok nyomán kialakított ajánlásokban, amelyek majd tizenöt

1. KOVÁCS Máté: *A Magyar enciklopédia és a korszerű magyar lexikonok előkészítésének irányelvei és eddigi eredményei.* = *Magyar Tudomány.* 1957. 5–6. sz. 175–195. l.
2. KÓHALMI Béla: *Könyvtártudományunk feladatai.* = *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei.* 1954. 6. köt. 3–4. sz. 358–378. l.; KÓHALMI Béla: *A Könyvtártudományi Bizottság hat éve.* = *Magyar Könyvszemle.* 1960. 3. sz. 225–228. l.
3. *A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi 5. sz. törvényerejű rendelete a könyvtárügy szabályozásáról.* — *A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 1018/1956. (III. 9.) sz. határozata a könyvtárügyről szóló 1956. évi 5. sz. törvényerejű rendelet végrehajtásáról.* = *Magyar Közlöny.* 1956. 19. sz.

évre meghatározták a magyar bibliográfiák rendszerének fő irányvonalait, ezen belül a nemzeti bibliográfiák szerkesztésének alapelveit is.⁴

A gödöllői összefoglaló KÓHALMI Béla referátuma retrospektív nemzeti bibliográfiánk 18. és 19. századi korszakaival foglalkozott. Az 1920 utáni periódusra vonatkozóan így nyilatkozott:

„Ma amikor újra összeülünk, hogy a nemzeti bibliográfia korszerű tartalmának és módszereinek kérdéseiről tanácskozzunk, szemügyre véve a magyar nemzeti bibliográfia helyzetét, tragikus kép fogad. Erre a képre valóban áll az, ami tudatos, jószándékú hamisítás volt ötven esztendővel ezelőtt. Akkor kurrens nemzeti könyvészetünk hiányait panaszoltam fel (ma ez az Országos Széchényi Könyvtárban 1946 óta jó kezében van), mégis, ma sokkal inkább az a helyzet, hogy nincs nemzeti bibliográfiánk, mert ami az 1920 utáni összefoglalás, az csak ciklusok töredéke. — Eiletem utolsó állomásához közeledve nem mulaszthatom el, hogy a nemzettel szembeni nagy adósságunkra rá ne irányítsam könyvtárosaink figyelmét.”⁵

KÓHALMI Béla idézett szavai a *Magyar könyvészet* sorozatából hiányzó két világháború közötti retrospektív bibliográfiára vonatkoztak.

A kurrens nemzeti bibliográfia füzeteinek folyamatos megjelentetését az Országos Széchényi Könyvtár 1946 januárjától napjainkig szervezett keretek között biztosította. A kurrens bibliográfia füzeteinek viszonylag kis terjedelmű címanyaga mindenkor lépést tudott tartani a fejlődéssel, módszereiben és tartalmában követte a nemzetközi egységesítési törekvések irányelveit, megjelenési formájában pedig a mindenkor legkorszerűbb előállítási módok és technikai eljárások alkalmazását. Ezeket a célkitűzéseket valósította meg a kurrens nemzeti bibliográfia füzeteinek 1959-ben és 1961-ben végrehajtott átszervezése és a hetvenes évek eleje óta fokozatosan keresztülvitt reformja, amely a nemzeti bibliográfia kurrens füzeteiben a hazai könyvtermés számítógépes regisztrálását eredményezte.

Amíg a kurrens nemzeti bibliográfia a felszabadulás után meginduló füzeteivel rendszeresen ellátta a folyamatos tájékoztatás feladatát, a nemzeti könyvtár a retrospektív bibliográfia körüli múltbeli mulasztások egész csődtömegével találta magát szemben, mind a 20. századi kumulációk hiánya, mind a korábbi retrospektív kötetekhez készült pótlások, kiegészítések, új kiadások, mind a külföldi magyar nyelvű (és magyar vonatkozású) irodalom tekintetében.

Mint ismeretes, a magyar retrospektív bibliográfia SZABÓ Károly RMK-jával kezdődő és PETRIK Géza *Bibliographia Hungariae* köteteivel folytatódó sorozata 1473-tól 1920-ig majd négyszázötven év hazai könyvtermését tartja nyilván. A sorozat az első világháború után megszakadt, az 1921–1935 évek könyvterméséről nincs nemzeti bibliográfiánk. A két világháború közötti időszakra vonatkozó kutatások csupán töredékes bibliográfiai forrásokra, nem hivatalos könyvkereskedői jegyzékekre támaszkodhatnak.

4. A nemzeti bibliográfiai munkabizottság referátumai: KÓHALMI Béla: *Retrospektív nemzeti bibliográfiánk 1473–1920-ig*; KOMJÁTHY Miklósné: *A retrospektív nemzeti bibliográfia legújabb korszaka*; FÜGEDI Péterné: *A kurrens magyar nemzeti bibliográfia időszéri kérdései*; DEZSÉNYI Béla: *A nemzeti bibliográfia és a periódikák*.
5. KÓHALMI Béla: *Retrospektív nemzeti bibliográfiánk 1473–1920-ig*. = *Magyar Könyvszemle*. 1962. 1. sz. 1–17. 1.

A korszak kurrens könyvészete a *Corvina* folyóirat „Új könyvek” rovata rendszeresen tájékoztatott a legújabb irodalomról előbb havi, majd negyedéves periodicitással, majd 1934-től a folyóirat mellékleteként megjelenő időszakos kiadvány formájában. A rovat éves összefoglalása a *Magyar Könyvkereskedők Egyesületének évkönyve*, mai éves könyvészetünknek felelt meg. Ezek az elsősorban könyvkereskedelmi célokat szolgáló jegyzékek — kevés kivétellel — csak a könyvárusi forgalomban megjelent műveket tartalmazták, a hivatalos kiadványokat nem. A változó elvek alapján gyűjtött és szerkesztett kiadványok közül említésre érdemes az 1921—1923-as évi könyvjegyzék és a GULYÁS Pál szerkesztésében készült *Magyar könyvészet* 1930. évi kötete, amely gyűjtőkörét, szerkezetét és a feldolgozás színvonalát tekintve a legjobban közelíti meg mai értelemben is a nemzeti bibliográfia célkitűzéseit.⁶

1936-tól az Országos Széchényi Könyvtár — FITZ József főigazgató kezdeményezéséből — vállalta a magyar könyvészet éves köteteinek közreadását. Ettől az időponttól lett a nemzeti könyvtár kiadója a nemzeti bibliográfia kurrens és retrospektív kiadványainak. A magyarországi nyomdák és sokszorosító vállalatok évi kötelespéldányszolgáltatása alapján készült betűrendes kötetek sorozata a második világháború alatt az 1941-es kötetel megszakadt.⁷ Az 1942—1944 években rendelkezésre álló bibliográfiai forrás a Központi Statisztikai Hivatalhoz beszolgáltatott kötelespéldányok alapján készült *Magyar Nemzeti Bibliográfia* tartalom szerint csoportosított évi tíz füzeté. Ez a nem hivatalos bibliográfia 1944 márciusában megjelenő utolsó füzetével megszűnt.

A fenti bibliográfia-töredékekből természetes egységként kínálkozott tehát a Horthy-korszak teljes könyvtermésének egyetlen kiadványban való összefoglalása.

Az 1920 utáni periódusok retrospektív bibliográfiájának elkészítése már nem könyvkereskedelmi feladat, hanem a nemzeti könyvtár által nyújtandó szolgáltatások egyike. Midőn az Országos Széchényi Könyvtár vállalta e korszerű bibliográfiai szolgáltatásokat, úgy döntött, hogy a 20. századi retrospektív bibliográfiák közül lesürgősebben elvégzendő bibliográfiai feladatként először az 1945—1960 közötti periódus könyvészetét adja közre. A sorrend kérdését kulturpolitikai megfontolások döntötték el. Ez a döntés természetes volt. A felszabadulás utáni tizenhat év könyvészetének társadalmi szerepe, funkciója és haszna megelőz minden más, bár hézagot pótló összefoglalást. A *Magyar könyvészet 1945—1960* c. retrospektív bibliográfia öt kötete a 60-as évek második felében jelent meg.

A gödöllői bibliográfiai konferencia óta eltelt másfél évtized alatt a nemzeti könyvtár letörlesztette azokat az adósságokat, amelyeket KÓHALMI

6. *Magyar könyvészet 1921—23. Az 1921—23. években megjelent magyar könyvek betűrendes jegyzéke és tárgymutatója.* [Szerk. PIKLER Blanka.] Bp. 1924; *Magyar könyvészet 1930. Az Országos Széchényi Könyvtár kötelespéldányainak figyelembevételével szerk. GULYÁS Pál.* Bp. 1932.
7. *Magyar könyvészet 1936—1941.* Összeáll. SZOLLÁS Ella, DROSZT Olga, MOKCSAY Júlia. Kiad. az Országos Széchényi Könyvtár. 1—6. köt. Bp. 1939—1944.

Béla referátumában felsorolt.⁸ 1964–1972 között — csupán a könyvek retrospektív bibliográfiáira szorítkozva — az OSZK kiadásában az alábbi bibliográfiák láttak napvilágot:

1964–1968 között megjelent a felszabadulás utáni 16 év retrospektív könyvészetének öt kötete.⁹

A sorozat kiegészítéseként 1969-ban a térképek és a zeneművek retrospektív bibliográfiája került közreadásra.^{10–11}

1967-ben az Országos Széchényi Könyvtár és a Kultúra Könyvkereskedelmi Vállalat közös kiadásában készült a *Magyarországi könyvészet. Hasonmás kiadások sorozata*, amely a magyar retrospektív bibliográfia ma már mind a hazai, mind a külföldi könyvpiacra ritkaságszámba menő köteteit fotomechanikus utánnyomásban adta közre megfelelő korszerű bevezetőkkel.¹²

1971-ben ennek a vállalkozásnak a keretén belül jelent meg PETRIK Géza 18. századi köteteihez készült *Pótlások* kötet, amely 7660 tétellel egészíti ki PETRIK eredeti gyűjtését.¹³

Ehhez a kiadványhoz csatlakozva 1972-ben látott napvilágot a sorozat 6. kötete a 18. századi *Nyomda- és kiadástörténeti mutató*.¹⁴

1971-ben a Magyar Tudományos Akadémia és az Országos Széchényi Könyvtár közös vállalkozásban adta ki a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* 16. századi első kötetét.¹⁵

8. HARASZTHY Gyula: *A magyar bibliográfia néhány problémája a Szakbizottság 1962. évi munkájának tükrében.* = *Magyar Könyvszemle.* 1963. 3. sz. 269–271. l.; HARASZTHY Gyula: *Bibliográfiai problémák a gödöllői értekezlet után.* = *Könyvtári Figyelő.* 1963. 1. sz. 1–9. l.

A gödöllői program első négy esztendejének eredményeiről és a szerkesztés alatt álló nemzeti bibliográfiai kiadványokról ad áttekintést HARASZTHY Gyula: *A magyar nemzeti bibliográfia fejlődése a gödöllői bibliográfiai konferencia után.* = *Magyar Könyvszemle.* 1966. 1. sz. 83–88. l.

9. *Magyar könyvészet 1945–1960. A Magyarországon nyomtatott könyvek szakosított jegyzéke.* (Főszerk. SEBESTYÉN Géza. Szerk. KOMJÁTHY Miklósné.) Közreadja az Országos Széchényi Könyvtár. 1–5. köt. Bp. 1964–1968.
10. *Magyar könyvészet 1945–1960. A Magyarországon nyomtatott térképek szakosított jegyzéke.* (Főszerk. SEBESTYÉN Géza. Szerk. NEMES Klára.) Közreadja az Országos Széchényi Könyvtár. Bp. 1969. 96 l.
11. *Magyar könyvészet 1945–1960. A Magyarországon nyomtatott zeneművek szakosított jegyzéke.* (Főszerk. SEBESTYÉN Géza. Szerk. PETHES Iván, VAVRNECZ Veronika, VÉCSEY Jenő.) Közreadja az Országos Széchényi Könyvtár. Bp. 1969. 360 l.
12. *Bibliographia Hungariae. Series editionum stereotyparum. Magyarországi könyvészet. Hasonmás kiadások sorozata. 1473–1920.* Közreadja az Országos Széchényi Könyvtár. Bp. 1968–1969. Fotosoksz.
13. *Magyarország bibliographiája. Bibliographia Hungariae. 1712–1860. 5. Pótlások Petrik Géza Magyarország bibliographiája 1712–1860 c. művének 1–4. kötetéhez. Az 1712–1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványok.* (Szerk. KOMJÁTHY Miklósné.) Közreadja az Országos Széchényi Könyvtár. Bp. 1971. 561 l.
14. *Magyarország bibliographiája. Bibliographia Hungariae. 1712–1860. 6. Nyomda- és kiadástörténeti mutató az 1–5. kötetben közreadott magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) 1712–1800 között megjelent nyomtatványokhoz.* (Szerk. MARKOS Béla.) Közreadja az Országos Széchényi Könyvtár. Bp. 1972. 567 l.
15. *Régi magyarországi nyomtatványok. Res litteraria Hungariae vetus operum impressorum. 1473–1600.* ([Szerk.] BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc, HOLL Béla, KÁFER István, KELECSÉNYI Ákos.) [Közreadja a] Magyar Tudományos Akadémia, Országos Széchényi Könyvtár. Bp. 1971, Akad. Kiadó. 928 l.

Az Országos Széchényi Könyvtár Retrospektív Bibliográfiai Osztályának munkaterve — és a szerkesztési munkálatok jelenlegi állása szerint is — a Horthy-korszak bibliográfiájának megjelentetésével néhány év múlva megvalósul a magyar retrospektív nemzeti bibliográfiák azonos elvi alapon álló és azonos szerkezetben készült összefüggő dokumentációs rendszere 1921-től 1960-ig. A periodizációs határvonal mint történelmünk minden vonatkozásában a magyar könyvkiadás történetében is 1945. A két kiadványban (*Magyar könyvészet 1945—1960*; *Magyar könyvészet 1921—1944*) közreadott elsődleges források (az egyidejűleg keletkezett eseménytörténet) és a visszaemlékezésekből meríthető információk a két egymástól merőben eltérő korszak gazdasági, kulturális és társadalmi indítékairól adnak hiteles adatokat a tudományos kutatás és a tudománypolitika időszerű kérdéseinek megoldásához.

*

A nemzeti bibliográfiai rendszerek legújabb korszakában — figyelembe véve a 19. és 20. századi retrospektív bibliográfiák hazai és külföldi eredményeit — háttérbe szorult a retrospektív nemzeti bibliográfia lajstromozó (regisztráló) és azonosítást lehetővé tevő funkciója — ezt a szerepet a kurrens füzetek vagy az éves könyvészetek vállalták —, de annál inkább előtérbe került a retrospektív bibliográfia összefoglaló, eligazító és tájékoztató funkciója, amely által képes kielégíteni a társadalomnak a könyvvvel kapcsolatos sokféle elméleti és gyakorlati igényét.

A modern retrospektív bibliográfiának a következő feladatokat kell ellátnia:

Összefoglaló bibliográfiai képet adni a nemzeti kultúra, tudomány és irodalom helyzetéről az adott periódusban, lehetőséget nyújtani a múlt tudományos eredményeinek megismerésére és kritikai értékelésére.

Alapul szolgálni a tudománytörténeti kutatás számára oly módon, hogy a bibliográfia analitikus feltáró módszereinek segítségével a társadalomformáló erők közvetlenül tanulmányozhatók legyenek.

Ki kell egészítenie a nemzeti szakbibliográfiai rendszer hiányosságait — természetesen az adott kiadványfajták határain belül — általában forrásanyagot kell további bibliográfiai feldolgozások rendelkezésére bocsátania.

A fenti célkitűzésekből következnek a modern retrospektív bibliográfiák szerkesztésének alapelvei. Az alapelvek kialakításában döntő szerepe volt a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtártudományi Főbizottságának, valamint az OSZK vezetői testületének. A tárgyalások négy téma köré csoportosultak:

- a címanyag válogatásának szempontjai,
- a címanyag felállítási rendjének meghatározása,
- a címléírások egyszerűsített vagy teljes formája,
- a két nagy korszak retrospektív bibliográfiája szerkesztésének és kiadásának sorrendje.

A könyv és egyéb kiadványfajták egyre gyorsuló számbeli növekedésé-

vel és differenciálódásával mindinkább előtérbe került a nemzeti bibliográfiák válogatásának kérdése is.

Míg hajdan, a könyvnyomtatás korai századaiban minden nyomtatvány joggal kívánt regisztrálást (akár egy búcsúcédula is), s míg ez a kiadványok kis száma miatt nem is okozott problémát, — (a nehézségek másutt jelentkeztek mint pl. a 18. századi PETRIK *Pótkötet*ben nagy mennyiségben közreadott liber gradualisok katalógizálási és indexelési problémái), — a 19—20. században teljesen új helyzet állott elő. Századunkban a nyomtatványok már nem „művek”, hanem a gyakorlati élet kellékei: gyógyszerek használati utasításai, efemer reklámok az ipari vásáron, árjegyzékek stb. Az ilyen nyomtatványok bibliográfiai közlésénél szükségszerűen kialakult egy küszöb. A külföld nemzeti bibliográfiái egységesen kirekesztették a nyomtatványok jelentős részét. Természetesen nem könnyű annak megállapítása mi legyen az az értékhatár, amelyen felül valamely kiadvány a retrospektív nemzeti bibliográfiába felveendő. Könnyen lehet, hogy amit ma jelentéktelennek tartunk, egykor megjelenési idejének jellemző dokumentumaként tartják majd számon. Elmúlt korok megítélése a társadalom fejlődésével állandóan változik, a bibliográfia válogatási szempontjainak ezt a változást kell nyomon követnie. A válogatás szempontjai gyakran változnak egy bibliográfia szerkesztése közben is. Csak a munka során, az anyag teljes ismeretében alakulhatnak ki azok az elvek, amelyeknek alapján a különféle szaktudományok azonos vagy hasonló kiadványtípusai azonos elbírálás alá esnek. A könyvtáros szubjektív szempontjai mellett a válogatás határait befolyásolja a korszak is, amelynek anyagát a bibliográfia regisztrálja.

Az 1945—1960 közötti periódus retrospektív bibliográfiájának előmunkálatainál részletes és nehéz viták folytak a „küszöb” kérdéséről, a felveendő és mellőzendő típusok köréről. Külföldi példákat is figyelembe véve a válogatás szükségét az illetékes szakmai fórumokon azzal a feltétellel fogadták el, hogy a szelekció kizárólag tudományos szemlélet alapján történjék. A feltétlenül irodalmi érték mellett figyelembe kell venni a nyomtatványok történeti értékét is. Ebből kiindulva bibliográfiai közlés szempontjából jelentősek lehetnek olyan primér információkban gazdag dokumentumok, amelyek egy időszak jellegzetes termékei, bár tudományos vagy esztétikai értékük kevés. Végül is az a döntés született, hogy a felszabadulás utáni retrospektív bibliográfiában nem szerepelnek a következő kiadványfélések: általános és középiskolai tankönyvek, sokszorosított tanfolyami jegyzetek, iskolai értesítők, használati nyomtatványok, tájékoztató és reklámkiadványok, kisnyomtatványok, különnyomatok (kivéve azokat amelyek könyvsorozat tagjává váltak), és a külföldi kiadók számára Magyarországon bémunkában nyomtatott művek. A nem Magyarországon előállított, de magyar kiadó által is gondozott ún. közös kiadások területi szempontból hungarikumoknak minősülnek és természetesen a hazai nyomtatványokkal együtt kerülnek közlésre.

A két háború közötti *Magyar könyvészet 1921—1944* c. kiadvány gyűjtőkörét az a körülmény határozta meg, hogy a Horthy-korszakban egyáltalán nem vagy csak igen rendszertelenül jelent meg kurrens bibliográfia, s az anyag jelentős része most kerül majd először közreadásra. Mivel jelen esetben a kumulációnak egyben a kurrens könyvészet alapvető regisztráló feladatát

is el kell látnia, az 1945—1960-as bibliográfia gyűjtőköréhez képest a válogatás körét a következő kiadványfajtákra terjesztették ki: tankönyvek, naptárak, kalendáriumok és a különféle szakmák részére kiadott zsebnaptárak, zsebkönyvek.

A közép- és középfokú iskolák tankönyveinek csak a korszakban jelentkező első kiadását írja le részletesen a bibliográfia. A tankönyvek számos utányomását amelyek első kiadásukhoz képest újabb információt nem tartalmaznak, csupán megjelenésük időhatárának feltüntetésével annotációban adja meg.

A naptárak, kalendáriumok, szaknaptárak címleírásai annotációban közlik a művek tartalmát. Ezek az analitikus leírások fontos információkat tartalmaznak a Horthy-korszak eseménytörténetére, a közélet, a tudomány, az irodalom és művészet kiválóságainak életére és működésére. A kalendáriumok között pedig sok olyan színvonalas kiadvány található, amelynek szépirodalmi anyagában a korszak prominens szerzőinek írásai (első jelentkezésük) található. Az előző esztendőre visszapillantó eseménynaptárakat pedig a korszak történései kronológiai segédeszközként használhatják.

Az első gyűjtőköri szabályzat a közlendő címanyag között tartotta még számon az iskolai értesítőket és a magánvállalatok és cégek éves mérlegbe-számolóit és zárszámadásait is. Közlésüket szükségesnek tartottuk azért is, mert mindkét kiadványfajtát regisztrálták a magyar könyvészet korábbi kötetei is, PETRIK bibliográfiai sorozata éppúgy, mint a *Magyar könyvészet 1936—1941.* évi kötetei *Értesítők*, ill. *Zárszámadások* címszó alatt összegyűjtve, az iskolák és a vállalatok székhelyének betűrendjében. A szerkesztési munkák előrehaladtával azonban bebizonyosodott, hogy ezeknek a kiadványoknak a közléséről, sajnos le kell mondanunk. Mindkét dokumentum-típus könyvtári feldolgozása ui. a múltban rendkívül hézagosan történt. E publikációk zömét — különösen a vállalati nyomtatványokat — az OSZK nem is iktatta állományába, a többi könyvtár még kevésbé. Így csupán a címanyag töredékével rendelkezünk. A korszak teljes iskolai értesítő és vállalati irodalmának feldolgozása pedig erőnket meghaladó feladat lett volna. A terjedelmes címanyaggal való foglalkozás (a hiányok kiegészítése, az összesített címleírások elkészítése, az iskolai értesítők rekatalogizálása az értesítőkből közölt értekezések analitikus feltárásával) még külső munkatársak bevonása esetén is a könyvek bibliográfiájának 1980-ra tervezett megjelentetését veszélyeztette volna.

A bibliográfia gyűjtőköréből mellőzött kiadványfajták címanyagát a szerkesztőség rendezett állapotban őrzi meg egy később megvalósításra kerülő kumulatív retrospektív kiadvány számára.

A Horthy-korszak bibliográfiája gyűjtőkörének és szerkezetének kialakításakor az iskolai értesítők feldolgozására részletes szabályzatok készültek. Feltárásukra vonatkozó elképzeléseink a következők voltak:

1. Összesített feldolgozás a 24 év anyagáról (az értesítőkből közölt értekezések analitikus feltárásával) a *Magyar könyvészet 1921—1944.* évi kiadvány kötetében a Pedagógia fejezet függelékeként „Iskolai értesítők” fejezetemmel. Az önálló fejezet az értesítőket évfolyamonként részletezve, az időszaki kiadványoknál alkalmazott formában, az iskolák székhelyének

betűrendjében tartja nyilván. Az értekezések analitikus leírásai utalás formájában a megfelelő tudományág fejezetébe is bekerülnek.

2. A Horthy-korszak iskolai értesítő anyagának önálló kiadványban való közreadása az OSZK és az OPKM közös vállalkozásában.

3. Önálló kiadvány valamelyik erre hivatott szakintézmény szervezésében, a kiadványtípus keletkezésétől tömeges megjelenésének megszűnéséig (1850—1944), az értesítőkből közölt értekezések szakrepertóriumával.¹⁶

A korszak iskolai értesítő anyagának ilyen szakbibliográfiai igényű feltárása a kis létszámú szerkesztőség számára 3 évi munkát jelentett volna. Nyilvánvaló, hogy számolva a feladat nehézségeivel a szerkesztőség ezt a többletmunkát nem vállalhatta.

Az MTA Könyvtártudományi és Bibliográfiai Bizottsága 1977 márciusában a hungarika dokumentumok bibliográfiai regisztrálásának távlati terve keretében a többi dokumentípus között foglalkozott az iskolai értesítők feldolgozásával is. A keretterv javaslata szerint: készüljön önálló kiadvány esetleg több könyvtár közös vállalkozásában a hazai iskolai értesítők anyagából 1850-től 1944-ig. Második lépcsőben pedig el kellene készíteni az iskolai értesítőkből közölt értekezések szakrepertóriumát. A fenti kiadványok anyagának összegyűjtése elsősorban az OSZK és az OPKM értesítő gyűjteményének anyagára kell hogy támaszkodjék.

Ezt a döntést megelőzően a bibliográfia kéziratából kiemelt, az iskolák székhelye szerint rendezett kb. 5—6 ezer bibliográfiai tételt tartalmazó értesítő gyűjteményünket 1976 novemberében átadtuk az Országos Pedagógiai Könyvtárnak anyagunk kiegészítésére, a könyvtár értesítő gyűjteményével való összehasonlításra. Bármilyen műfajban és szervezetben fog elkészülni egy későbbi időpontban a tervezett kumuláció, az iskolai értesítők bibliográfiai feldolgozását feltétlenül meg kell a jövőben oldani. Közlésükkel nyilvánosságra kerülnének az értekezések ma még feltáratlan művelődéstörténeti, neveléstörténeti és az irodalomtörténetírás számára jelentős életrajzi adatai.

A vállalati zárszámadások nyilvántartása is rendszertelen volt a két világháború között. Esetenként feldolgozták csoportosan, rendszeresen a *Magyar könyvészet 1936—1941.* évi köteteiben, általában azonban feldolgozatlanul tárolták. Pl. a Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtára (amelynek állományába a Kereskedelmi és Iparkamara könyvtára beolvadt), lényegesen kevesebb vállalati mérlegbeszámolót és zárszámadást tart nyilván az 1936—1941. évekből, mint az OSZK kötelempéldányai alapján készült éves könyvészet kötetei. A gazdaság- és ipartörténeti szempontból rendkívül jelentős dokumentumok retrospektív összegyűjtése és

16. Az iskolai értesítő irodalom Magyarországon 1850-nel veszi kezdetét. Az 1850-ben kelt miniszteri rendelet szerint minden nyilvános középiskola évenként tudományos értekezéssel ellátott értesítőt tartozik kiadni. Az iskolai értesítőket 1850-től több kiadvány foglalta össze részben önálló bibliográfiákban, részben pedagógiai szaklapokban. A kezdetektől az *Országos Középiszkolai Tanáregyesületi Közlönyben*, később a *Fővárosi Pedagógiai Könyvtár évkönyveiben*. A kiadványtípus 1850-től 1944-ig élt, 1944 után mind minőségében mind mennyiségében korábbi jelentőségét és funkcióját elveszítette.

feltárása a nemzeti bibliográfia számára ilyen körülmények között keresztül-vihetetlen.

A kéziratból kiemelt különnyomatok száma: kb. 20 000 bibliográfiai tétel. A különnyomatok tartalom szerinti megoszlása: orvostudomány 50%, a humán tudományok kb. 20%, a természettudományok anyaga kb. 20%, az egyéb szaktudományok területéről (jog, ipar, kereskedelem, statisztika, mezőgazdaság) kb. 10% a különnyomatban kiadott művek mennyisége.

A különnyomatokat és a nem forrásértékű egy nyomdai ívnél kisebb terjedelmű nyomtatványok, tájékoztató és reklámkiadványok, árjegyzékek elhagyását az 1945–1960-as évek retrospektív bibliográfiájának analógiájára hajtottuk végre.

Az anyag válogatása nem mechanikusan történt. Az egy ív terjedelem alatti nyomtatványok közül is meghagytuk azokat, amelyek valamilyen szempontból a korszakra jellemző adatokat tartalmaztak. [Pl. *A Magyarországi Szociáldemokrata Párt szervezeti szabályzata*. 1926. 8 l.; LEONTEV, Alekszandr: *A forradalom algebrája*. Kiad. a Kommunista Magyarországi Pártja. [1933.] 5 l. [A KMP illegális kiadványa.]; *Az ideiglenes nemzetgyűlés ügyrendje*. 1945. 8 l.; ILLYÉS Gyula: *Kiáltvány a parasztság művelődése ügyében*. 1946. 4 l.; RÉVAI József: *A demokratikus nevelés szelleme*. 1947. 23 l. stb.]

Nem mondhattunk le viszont a tartalmi teljességről. Ezt az elvet figyelembe véve tehát a 20. századi retrospektív bibliográfiák anyagát csak az ismertetett formai, tipológiai szempontból válogattuk, ideológiai, politikai tartalmára való tekintet nélkül. A társadalomtudományi fejezetekben is a többi tudományághoz hasonlóan csak ott mellőztünk egyes kiadványfajtákat, ahol a feldolgozás nívója ezt egyébként is indokolta. (Pl. az alsó- és középfokú politikai oktatás broszúrai, választási beszédek, egyéb nem dokumentatív értékű pár leveles aprónyomtatványok stb.) Vagyis kiadványaink egyaránt tartalmazzák mind a politikai vagy szépirodalmi szempontból közömbös irodalmat, mind azokat a műveket, amelyek akár a bennük tárgyalt téma, akár szerzőjük világnézete szempontjából ma már elavult, régen túlhaladott nézeteket vallanak. Hasonlóképpen mindkét kiadvány válogatás nélkül tartalmazza azt a címanyagot is, amelyet a nemzeti könyvtár a Zárolt Kiadványok Tárában őriz.

E tekintetben a teljes közlés mellett vannak az analóg külföldi retrospektív vállalkozások is. (A szovjet, a lengyel, a szlovák retrospektív összefoglalások és az NDK Lipcsében kiadott bibliográfiái.) A külföldi bibliográfiák gyakorlata szerint az állami, szolgálati, üzemi bizalmas anyagot tartalmazó, vagy politikai szempontból bizalmasnak minősített kiadványok bibliográfiai közlésével kapcsolatban az az általános álláspont, hogy az ilyen jellegű anyagot a kurrens bibliográfia szigorúan kizárja, az öt év feletti periódust feldolgozó retrospektív bibliográfiák ellenben a bizalmas, ill. korlátozott használatúnak minősített kiadványok bibliográfiai adatait válogatás nélkül közlik.

A kiadványok különleges minősítését természetesen a retrospektív bibliográfiák semmilyen formában nem jelölik. Megkülönböztető megjelölésük szükségtelen azért is, mert a bibliográfia alapján kért mű akár olvasó-

termi használatra, akár könyvtárközi kölcsönzésen keresztül csak meghatározott kutatási célra használható fel.

Vagyis az adatok bibliográfiában való regisztrálása semmiféle korlátozás alá nem esik, maguknak az efféle kiadványoknak a használata azonban a tudományos kutatásra korlátozott.

*

A legújabbkori retrospektív bibliográfiák szerkesztési munkálatainak alapvetése során a legnagyobb jelentőségű elvi kérdés az anyag felállítási rendjének meghatározása volt. Minthogy a 20. századi retrospektív nemzeti bibliográfiáknál egyre inkább előtérbe lép a tájékoztatás funkciója, ennek következtében — eltérően a régebbi korszakok hazai retrospektív bibliográfiáinak szerkezetétől — anyagát korszerűen differenciált, a feldolgozott periódus könyvkiadásához igazodó, a szaktudományok hierarchikus felosztása szerint fejezetekre bontva rendezi.

Bizonyos szinten, bizonyos célokra elegendő a címek pusztá lajstromozása is. PETRIK betűrendes bibliográfiái viszonylag még azért kezelhetők könnyen, mert nem túlságosan nagy anyagot ölelnek fel. (A 18. századi négy kötet mindössze 11 630 címet.) Az információ mennyiségének óriási méretekben való szaporodásával a lajstromozó betűrendes rendszer szükségképpen csap át a tartalmi feltárás műfajába. Olyan mennyiségben (százezres tételszámban) ad ui. tovább ismeretanyagot, hogy az tartalmi feltárás és tudományos rendszerezés nélkül már nem is használható.

A legújabb korszak két nagy periódusának (1921—1944; 1945—1960) retrospektív nemzeti bibliográfiája számára tehát dönteni kellett abban a kérdésben, hogy a két kiadvány elődeink gyakorlatát folytassa-e betűrendes szerkezetben, vagy az egyre halmozódó információáradat és az egyre differenciálódó tudományágak igényeihez alkalmazkodva címanyagát tartalom szerinti csoportosításban adja közre.

A hazai előzmények közül SZABÓ Károly RMK-ja a tételeket kronologikus rendben, ezen belül földrajzi névrendben közölte, az egyes nyomdahelyeken belül a szerzők és címek betűrendjében. Ez a rendezési elv különösen nyomdászattörténeti szempontból jelentős, viszonylag kis tételszámú anyagnál indokolt. Az RMK-nál bevált rendezési elvet közel száz évvel SZABÓ Károly köteteinek megjelenése után az RMNY is megtartotta, mert a régi nyomtatványok feltárására ma is ez a legalkalmasabb módszer.¹⁷

A SZABÓ Károly köteteit folytató kumulatív nemzeti bibliográfiák PETRIK Géza 18. századi köteteitől 1941-ig betűrendben kerültek közreadásra. A betűrendben közölt anyaghoz PETRIK 1860—1875. évi ciklusa 18 főcsoportra osztott szakmutatót adott. Az 1886—1900-as periódus betűrendes tárgymutatóval tárta fel anyagát. A további kötetekhez (1901—1910; 1911—1920 és az OSZK kiadásában megjelent 1936—1941-es kötetekhez) csak szerzői névmutató, vagy még az sem készült.

17. BORSA Gedeon: *A „Régi Magyarországi Nyomtatványok” című kiadvány szerkesztési problémái.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve.* 1967. Bp. 1969. 316—324. l.

A hazai előzmények gyakorlatával szemben az 1946-ban meginduló kurrens nemzeti bibliográfia anyagát a decimális szakrendszer 40–50 csoportjába sorolva közölte, folytatva a Magyar Szociográfiai Intézet kiadásában megjelent kurrens bibliográfia szerkezeti felépítését, de attól eltérő csoportosításban adta közre anyagát.

Első megoldásként az anyag betűrendes közlése kínálkozott. (Erre a *Jahresverzeichnis des deutschen Schrifttums* éves kötetei nyújtottak kiváló példát.) E megoldás ellen szólt, hogy a tárgyszó-index készítésének gyakorlata az ötvenes évek második felében Magyarországon még igen kezdetleges volt, s az OSZK saját munkaerőivel a feladat megoldására nem is vállalkozhatott.

Ez a körülmény is hozzájárult ahhoz, hogy az illetékes fórumok — az MTA Könyvtártudományi Főbizottsága az OSZK vezetőségével egyetértésben a kiadványok címanyagának decimális rendszerben való közlése mellett döntött.

A decimális rendszerben történő felállítás mellett nemcsak az az érv szólt, hogy 1946 óta ez a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* füzeteinek rendezési alapja. Kétségtelenül a tartalmi rendszerezés a korszerűbb megoldás, a kurrens bibliográfia is ezért választotta a második világháború után ezt a modern szerkezetet. És ha célszerűnek mutatkozott már egy hónap könyvtermésénél is az anyag tartalom szerinti csoportosítása, még több indok szólt emellett többéves kumulációk esetében.

A tudományok mai fejlettségi fokán ugyanis kevés kutató akad, aki a könyvtermés egészében kíván tájékozódni. Tudományos bibliográfiához a kutató elsősorban tárgyi igénnyel közeledik s egy meghatározott téma irodalmát keresi. A kutató igényeit a bibliográfia csak úgy tudja kielégíteni, ha egyre több kérdésre, egyre magasabb szinten, egyre kimerítőbb választ tud adni. Ennek a célnak pedig ma már csak a tartalmilag differenciált bibliográfia felel meg, amely a szaktudományok művelőit egy-egy tudományág fejlődéséről áttekinthetően tájékoztatja.

*

Az Országos Széchényi Könyvtár retrospektív bibliográfiai vállalkozása a felszabadulás után a *Magyar könyvészet 1945–1960* c. kiadványsorozat köteteivel indult meg.

Az öt kötetes kiadvány alapja az Országos Széchényi Könyvtárba beszolgáltatott kötelezpéldány, illetve a kötelezpéldányt regisztráló kurrens *Magyar Nemzeti Bibliográfia* 1946-tól megjelenő füzeteinek nyomdai kézírata volt. A kötetek tartalma a kurrens füzetekben közreadott címanyagnál részben teljesebb, részben a mellőzött kiadványtípusok leválasztásával kevesebb annál.

Teljesebb az 1945. év nyomtatványaival, amelyek először ebben a kiadványban kerültek publikálásra; teljesebb az 1945–1952 között rendszertelenül beszolgáltatott kötelezpéldányok kiegészítéseivel, amelyeket budapesti intézeti könyvtárak anyagából és a debreceni, pécsi, szegedi egyetemi könyvtárak anyagából egészítettünk ki. Végül a címanyag gyarapított több száz ipari kutatóintézeti jelentéssel, amelyeket az ötvenes évek

elején zároltak és később az ötvenes évek második felében visszaminősítettek. (Magyar Ásványolajipari Kutatóintézet, Veszprémi Nehézevegypari Kutatóintézet stb. jelentései.)

A bibliográfia a kurrens nemzeti bibliográfia szerkezetéhez igazodva a kötetek címanyagát tudományágak szerint csoportosítva az ETO-ból kialakított rövidített jelzetekkel (a fejezetcímekben), szakrendben adta közre. Szerkesztés közben azonban nyilvánvalóvá vált, hogy ilyen nagy mennyiségű anyag tudományos feltárására a kurrens füzetek számára kialakított szakcsoportok nem elégségesek. A terjedelmesebb fejezetek anyagát a tartalom sajátos kívánalma szerint tovább bontottuk, a társadalom és a tudomány fejlődését tükröző korszerű fogalmak szerint. A kurrens füzetek 300 szakcsoportját az egyes fejezetek lektorálása után a szakértők észrevételeinek és hasznos tanácsainak figyelembevételével 1200 szakcsoportra (fejezetre) bővítettük ki. Az egyes fejezetek alfejezetekre bontása a bennük foglalt címanyag tartalmának (terjedelmének) megfelelően történt. Azokról a művekről amelyek tartalmuknál fogva több tudományághoz sorolhatók, rövid utalás készült a szerző és a cím feltüntetésével arra a fejezetre, amelyben a mű teljes leírása megtalálható. Az egyes tételek (utalótételek) sorrendje a fejezeten belül, a szerzők, ill. címek betűrendje. A kötetek lektorálását az egyes szaktudományok (politikai gazdaságtan, közgazdaságtan, marxizmus-leninizmus, pedagógia, természettudományok, orvostudomány, technika, irodalom, földrajz, történelem) legjobb ismerői végezték.

A címanyag több oldalról való feltárása érdekében a tudományos jellegű gyűjtőkötetekről és a szépirodalmi antológiákról a bibliográfiában analitikus leírások készültek. Csak az elemző címléírások alapján állítható össze ui. pontosan a kötetek szerzői névmutatója. A szépirodalmi antológiákban több olyan magyar és külföldi szerző szerepel, aki soha másutt nem publikált és talán többet nem is fog. Felsorolásuk nélkül elszürkítenénk, elszegényítenénk a korszak irodalmi termését. Kevesebből adna számot a bibliográfia mint ami valójában az irodalom területén történt.

A tanulmánykötetek leírását a bennük közölt részművek felsorolása követi a könyvben adott sorrendben, a cikkek szerzőjére és címére vonatkozó adatokkal. A szépirodalmi antológiák megjegyzés rovata csak a kötetben szereplő szerzők nevét sorolja fel, teljes névformában, a kötetben közölt sorrendben.

A leírások alatt kisebb betűtípussal közölt tartalom a címléírások kiegészítése, és mint nem önálló bibliográfiai tétel, az egyes részművek a szakrendnek csak egy helyén, a kötet tartalmának legjellemzőbb fejezetben nyertek besorolást. Szakutalások is csak az önálló művekről készültek.

Az analitikus leírások egyes tételei a betűrendes mutatóban kiutalásra kerültek. A tanulmánykötetek egyes tételeinek hivatkozásait az önálló művektől a mutatóban kurzív szedéssel különböztettük meg.

A kiadványsorozat kötetbeosztása az ETO sorrendjét követte.

1. köt. Általános művek. Vallás. Filozófia. Társadalomtudományok. Nyelvészet.
2. köt. Természettudományok. Orvostudomány. Mezőgazdaság.
3. köt. Műszaki tudományok. Technika.

4. köt. Művészetek. Irodalom. Földrajz. Történelem.

5. köt. Betűrendes mutató az 1—4. kötethez.

Pótlások az 1—4. kötethez.

A kötetek végén rövidítésjegyzék, tárgymutató, tartalomjegyzék található. A tárgymutató a fejezetcímeket, azok szinonímáit és az adott jelzet alatt szereplő fontosabb részfogalmakat, a tartalomjegyzék a kötet részletes szakbeosztását tartalmazza.

A felszabadulás utáni tizenhat év retrospektív nemzeti bibliográfiájának öt kötete 1964—1968 között folyamatos egymásutánban jelent meg. A recenziók tanúsága szerint belföldön és külföldön egyaránt kedvező fogadtatásra talált.

A könyvek bibliográfiájának kiegészítéseként önálló kötetekben kiadásra kerültek az 1945—1960 között megjelent zeneművek és térképek retrospektív bibliográfiái is (1969—1970). A két kiadvány szerkezeti felépítése, utaló- és mutatórendszere a könyvek bibliográfiájával azonos. A kötetek szerkesztését az illetékes táruk, a Zeneműtár és a Térképtár végezte. Az egyöntetűség biztosítása érdekében azonban a sajtó alá rendezést, a mutatókat, a nyomdai előkészítést és a korrektúrát a könyvek bibliográfiájának szerkesztői együttese látta el. A *Magyar könyvészet 1945—1960* c. kiadványsorozat 7 kötete A/4 méretben 232 nyomdai ív, 3690 l. terjedelemben hozzávetőlegesen 68 000 bibliográfiai tételt (könyv, zenemű, térkép) tartalmazott.

Az eredetileg tíz évre tervezett 1945—1954-es periódus 1960-ig kibővített anyagának feldolgozásával és sajtó alá rendezésével a retrospektív bibliográfiák szerkesztősége jelenlegi szervezetében és kevés kivétellel jelenlegi személyzetével 1960 óta foglalkozott. A kiadványsorozat megvalósítása tíz évet vett igénybe. Rendkívüli feladatok rendkívüli energiákat és rendkívüli teljesítményt igényelnek. Ezért teljes elismerés és köszönet illeti mindazokat, akik munkánk végrehajtásában szerepet vállaltak, azokat is akik előttünk jártak, akiknek anyaggyűjtése, ügyeszerete lehetővé tette számunkra e vállalkozás sikeres megvalósítását. A két kiadványsorozat szerkesztőségének állandó munkatársai voltak: SPIRÁNÉ LENGYEL Márta a kötetek szakszerkesztője, FROEMELNÉ JÁKY Éva, PATAYNÉ BALOGH Éva, SIMONNÉ HAJDU Hajnalka a címszerkesztés bonyolult feladatait látták el. A Horthy-korszak bibliográfiájának szerkesztésébe később kapcsolódott be KISS Dénesné KRASSÓI Márta és SZENTE Péter. A belső szerkesztők mellett az évek folyamán nagy számú külső munkatársi gárda alakult ki a könyvtári feldolgozó munka legjobb szakértőiből, akik a szerkesztés különféle részfeladatainak és a nyomdai korrektúrának elvégzésében álltak segítségünkre.

A szerkesztési munkálatok a két nagy kumulációt tekintve párhuzamosan folytak. Az 1945—1960-as évek könyvészetének sajtó alá rendezése közben, a szedési munkálatok szüneteiben a szerkesztőség már tárgyalt a két világháború közötti korszak címanyagának kiegészítéséről, szerkesztésre való előkészítéséről. Bár tartalmilag igen kevés a hasonlóság a felszabadulás utáni és a két világháború közötti korszak könyvkiadása között, a bibliográfia-szerkesztés elvi és metodikai szempontjait tekintve a két kiadvány szorosán összefügg. A tizenhatéves kumuláció szerkesztésének bevált gyakorlata bizonyos szempontból meghatározta a következő kiadványsorozat

szerkesztésének alapelveit, a sajtó alá rendezés munkamenetét, sőt még a napi munka ritmusát is. A felszabadulás utáni tizenhat év bibliográfiájához készült szabályzatok (a címleírások egységesítésére vonatkozó előírásoktól a kéziratelőkészítési és szedési utasításokig) szinte változtatás nélkül felhasználhatók a most készülő kiadvány sajtó alá rendezésénél. A több mint 150 oldalas szabályzat-gyűjtemény, amely évek munkája és tapasztalatai alapján keletkezett, képezte a szerkesztőség munkájának alapját. De természetesen a kézirat-szerkesztés utolsó fázisában is előfordult, hogy a szabályzatok szövegét új megállapodásokkal kellett bővítenünk. A szabályzatok kiegészítéseinek és szöveg módosításainak végigkísérhető a két nagy kiadványsorozat története az anyaggyűjtéstől a nyomdábaadásig. A különféle részfeladatokra vonatkozó házi szabályzatok szövege valójában csak a kötetek megjelenésekor lesz véglegesnek mondható.

A retrospektív nemzeti bibliográfia szerkesztési szabályzata a következő részfeladatokra vonatkozóan tartalmazott előírásokat:

Az anyaggyűjtésre, a kéziratnak az OSZK betűrendes katalógusaival való összevetésére, a címleírások formai és tartalmi egységesítésére, a szakcsoportokra és fejezetcímekre, a párhuzamosan több szakcsoportba sorolandó művek sorrendjére, a szomszéd államok területén megjelent nyomtatványok területi alapon való válogatásának szempontjaira, a betűrendbesorolásra (a fejezeteken belül és a mutatókötet számára), a bibliográfiában alkalmazott rövidítésekre stb. Az érdemi szerkesztőségi munka segédleteit a technikai kivitelezésre vonatkozó részletes írásbeli utasítások egészítették ki. (A szakutalók, a nyomdai kézirat, a mutatócédulák gépelési utasításai és a nyomda számára készült szedési és tördelési utasítások). Az Országos Széchényi Könyvtár közreadásában megjelenő kötetek műszaki kivitelezésével kapcsolatos kiadói feladatokat, a tipografizálást, a szedéssel és a javításokkal mindig lépést tartó hatalmas mennyiségű korrektúrát, a nyomdával való tárgyalást és megállapodásokat is a szerkesztőség látta el.

A retrospektív térkép- és zeneműbibliográfia szerkesztésének előírásait külön szabályzatok tartalmazták.

*

A két világháború közötti retrospektív nemzeti bibliográfia kiadását 40 évvel ezelőtt iktatta először programjába az Országos Széchényi Könyvtár. Az anyag gyűjtése az 1936-ban meginduló nagyszabású reformintézkedések során kezdődött meg FITZ József főigazgató irányításával, aki az 1936-ban megindított *Magyar könyvészet* köteteivel párhuzamosan a retrospektív bibliográfiai sorozat utolsó „fehér foltjának” felszámolását is tervbe vette. A retrospektív bibliográfiára vonatkozó terveit FITZ a *Magyar könyvészet* 1936-os kötetének előszavában így fogalmazta meg:

„A további feladatok közt a legfontosabb az 1921–1935. évkör ciklus-bibliográfiájának elkészítése lesz. A legfontosabb, mert súlyos restanciát kell vele pótolni, s egyúttal a legnehezebb, mert anyagának összegyűjtésében csak az 1921–1935. évi könyvtermés elég hiányos összevont könyvészetére és az évi könyvészetek elszigetelt 1930. évfolyamára támaszkodhatik. A hiányzó évfolyamokat nyilvánvalóan már nem lehet többé pótolni. Amíg az 1921–1935. évi

ciklusbibliográfia meg nem jelenik, a kutató nem tehet egyebet, mint hogy a könyvkereskedők és kiadók lapja a «Corvina» naponkinti vagy mellékleteiben kiadott időközi rövid jegyzékeiben böngéssze a keresett címadatokat. Az 1921—1935. évi ciklusbibliográfia pedig alighanem soká fog még várni magára. Minden mulasztás pótlása hatványozódó idővesztéssel jár.¹⁸

Mint ismeretes, a kurrens nemzeti bibliográfiát pótló éves betűrendes könyvészetek az 1936—1941-es évekre vonatkozóan FITZ József elgondolásai alapján az OSZK kiadásában, DROSZT Olga, SZOLLÁS Ella és MOKCSAY Júlia szerkesztésében folytatólagosan és rendszeresen meg is jelentek, de a második világháború utolsó éveiben a könyvtár nem volt olyan helyzetben, hogy a rendkívüli személyi és anyagi áldozatot kívánó retrospektív bibliográfia szerkesztésének és kiadásának kötelezettségét továbbra is magára vállalja. Hasonló sorsra jutott az 1921—1935. évek könyvterméséről tervezett retrospektív összefoglalás is. Ezt a félbenmaradt, ill. meg sem indult vállalkozást kapta örökül a felszabadulás után az OSZK 1952-ben alakult Bibliográfiai Osztálya. Az előmunkálatok során felgyűlt cédulagyűjtemény az elmúlt négy évtized alatt igen viszontagságos utat járt be. A felszabadulás után rövid ideig még folytatták az anyaggyűjtést, majd az osztály profiljának kényszerű megváltoztatása miatt — kisebb jelentőségű ajánló bibliográfiák szorították háttérbe a két világháború közötti korszak nemzeti bibliográfiájával való foglalkozást. Csak 1959-ben került az öröklött cédulagyűjtemény a jelenleg is ezzel az anyaggal foglalkozó könyvtárosok gondozásába.

Az alapgyűjtés BÉLLEY Pál becslése szerint kb. 80 000 címet tartalmazott. Provenienciáját tekintve a cédulagyűjtemény a *Corvina* folyóirat mellékletének és a *Könyvkereskedők és Könyvkiadók Egyesülete évkönyvének* kivágataiból és az OSZK kötelepéldányainak adremalevonaiból állt. A cédulaanyagban több kézírásos címlírás is található, a legtöbb GULYÁS Páltól ered. Minthogy a gyűjtés több forrásból származott, az egyes tételek is több példányban (különböző szintű feldolgozásban) fordultak elő. A szerkesztés megkezdése előtt hónapokig tartó munkával meg kellett szabadítani a kéziratot a felesleges duplumcéduláktól, megtartva a legjobb (a legtöbb bibliográfiai adatot tartalmazó) leírást.

A retrospektív bibliográfia szerkesztősége az eredeti gyűjtést hazai és külföldi forrásokból egészítette ki. A gyűjtött cédulaanyag teljességét a szerkesztés megindulásakor két forrásból ellenőrizték: szakbibliográfiákból és az OSZK betűrendes katalógusából. Erre a célra kicédulázták a korszak jelentősebb szakbibliográfiáit és az egyes tételeket összevetették a kézirat-
tal. Ezt követően a teljes cédula-kéziratot tételről tételre összehasonlították az OSZK olvasói betűrendes katalógusával. Eközben a cédulákon feltüntet-
ték az OSZK raktári jelzeteit is. Az egybevetés négy személy két évi munkája volt.

A háborús évek kiadványait a debreceni, pécsi, szegedi egyetemi könyvtár beszerzési naplóiból és a két nagy egyházi gyűjtemény, a Pannonhalmi Benedekrend Főkönyvtára és a Sárospataki Református Nagykönyvtár

18. *Magyar könyvészet 1936. A magyarországi nyomdák és egyéb sokszorosító vállalatok 1936. évi kötelepéldányszolgáltatása és nyomtatványaik (könyvek, hírlapok, folyóiratok) címjegyzéke.* Bp. 1939. VI. 1.

anyagában ellenőrizték. A különféle források adatainak a kézirattal való egyeztetése során bebizonyosodott, hogy a nemzeti könyvtár anyaga ebben az időszakban minden más gyűjtemény vagy irodalmi forrás anyagánál teljesebb.

Az 1921–1935. évek címanyagából készült összeállítás a bibliográfiaszerkesztés megindulása előtt a 70-es évek elején az alábbi forrásokból egészült ki: a *Magyar könyvészet 1936–1941.* évi köteteinek teljes címanyagával, az OSZK Zárolt Kiadványok Tárának a korszakban megjelent anyagával, az OSZK müncheni katalógusának a korszakra eső 1970-ig nem rekatalogizált könyvanyagával, az OSZK sorozati katalógusának a korszakban megjelent teljes címanyagával, az OSZK világháborús gyűjteményének 1970-ig nem rekatalogizált címleírásaival.

A cédula-kézirat természetes gyarapodását az 1936-ban hozott és azóta is érvényben levő főigazgatói rendelkezés biztosítja, amely szerint minden a két világháború közötti korszak anyagába tartozó retrospektív gyarapodásról és a rekatalogizált vagy javított címleírásokról a retrospektív bibliográfia szerkesztősege másolatot kap. Az OSZK-tól rendszeresen érkező új beszerzések beillesztése a kéziratba folyamatos, az egyes kötetek nyomdába adásáig. A kötetek több évre elhúzódo kiadása alatt felgyűlt (visszamenőlegesen beszerzett) bibliográfiai tételeket az utolsóként megjelenő indexkötet *Pótlások* fejezetében adják majd közre.

Az anyagkiegészítés szempontjából külön foglalkozott a szerkesztőség a háborús évek kiadványaival, különös tekintettel az 1944-ben megjelent nyomtatványokra. A kötelepéldány-beszolgáltatás szempontjából a leghiányosabb az 1944-es esztendő. Az akkor megjelent nyomtatványokról önálló bibliográfiát adtunk ki, hogy ennek alapján az évekre elhúzódo szerkesztés ideje alatt újabb kiegészítésekhez juthassunk.¹⁹ A sokszorosított munkapéldány ideiglenes jelleggel készült a szerkesztés alatt álló retrospektív bibliográfia előmunkálataként. A jegyzék tartalmi válogatás nélkül közli a kéziratban található 1944-es impresszumú könyvek címanyagát. A gyűjtés alapja az OSZK állományában található, kötelepéldányként beérkezett, ill. 1972-ig visszamenőlegesen beszerzett könyvanyag, amelyet különféle forrásokból, bibliográfiákból és hazai és külföldi tudományos könyvtárak állományából egészítettek ki.²⁰

A kiegészítések jelentős része 1944 második felében dunántúli (győri, Győr megyei) nyomdáknak nyomtatott kiadvány. Részben kis terjedelmű német nyelvű nyomtatványok, részben a Szent István Társulatnak a Győregyházmegyei Nyomdában nyomtatott kiadványai, amelyek a háború miatt már nem kerülhettek beszolgáltatásra.

A 4820 bibliográfiai tételt tartalmazó sokszorosított jegyzék 80 példányban készült. Kiadványunkat megküldtük a budapesti és vidéki tudo-

19. *Az 1944. évi hazai nyomtatott könyvek jegyzéke.* Összeáll. PATAYNÉ BALOGH Éva. [Közreadja az] Országos Széchényi Könyvtár. [Bp.] 1972. 279 l. Soksz. Munkapéldány kizárólag belső hivatali használatra.

20. Debreceni Egyetemi Könyvtár; Győri Megyei Könyvtár; Matica slovenská, Martin; Metská knižnica, Košice; Miskolci Megyei Könyvtár; Pannonhalmi Szent Benedek-rend Központi Könyvtára, Pécsi Egyetemi Könyvtár; Sárospataki Református Nagykönyvtár; Státna vedecká knižnica, Košice; Szegedi Egyetemi Könyvtár.

mányos könyvtáraknak, a 20 megyei könyvtárnak és a korszak történetével foglalkozó néhány tudósnak azzal a kéréssel, hogy kiegészítéseiket juttassák el szerkesztőségünkhöz. Sajnálatosan bibliográfiánk iránt nem mutatkozott érdeklődés. Néhány történész személyes észrevételein kívül, kérésünket mind a könyvtárak, mind a tudományos intézetek válasz nélkül hagyták.

Az 1944-es év nyomtatványai közül kiemelkedő jelentőségűek a felszabadult Magyarország könyvkiadásának első termékei. A Szikra Kiadó szegedi tevékenysége alatt — 1944. novemberétől 1945. januárjáig — több mint harminc füzetet jelentetett meg, ebből 1944-ben az év végén a gyomai Kner nyomdában, debreceni és szegedi nyomdákból készült 14 nyomtatvány. REGULI Ernő azonosította a nagy részben impresszum nélküli füzeteket az MSZMP Párttörténeti Intézetének Könyvtára, az Országos Széchényi Könyvtár, a szegedi városi Somogyi Könyvtár, a szegedi József Attila Tudományegyetem Könyvtára, valamint néhány magángyűjtemény anyagából.²¹

Természetesen ezek a nyomtatványok csak Budapest felszabadulása után 1945 első felében kerülhettek a nemzeti könyvtár állományába, s ennek következtében néhányat közölt belőlük az 1945—1960-as magyar könyvészet. Felhasználva PÉTER László és REGULI Ernő kitűnő összeállítását a Szegedi Szikra Kiadó első kiadványairól, a Horthy-korszak bibliográfiájában nyílt lehetőség a nyomtatásban már közölt dokumentumok adatainak helyesbítésére és a 14 nyomtatvány helyes (kiegészített) impresszummal való közlésére.

*

Az újkori retrospektív bibliográfiák a magyar könyvészet hagyományait követve a Magyarország területén nyomtatott könyvek szakosított jegyzékei. Gyűjtőkörük tehát a területi elv alapján áll. Magyarország területe: a mindenkori magyar állam területe, vagyis a szóban forgó két retrospektív bibliográfia esetében a trianoni országhatár. A retrospektív bibliográfiák történelmi-területi korlátait meghatározó döntés, amely e hosszú ideig használatban levő forráskiadványokból kizárja a külföldi magyar nyelvű nyomtatványokat és magyar szerzők külföldön megjelent idegen nyelvű műveit — pusztán kényszerűségből és nem elvi megfontolásból született. E kérdés-komplexum kulturális, ideológiai és politikai problémák egész sorát vetette fel mind nálunk, mind a szomszéd országokban. A gyűjtőkör kibővítésére a 60-as évek elején, a retrospektív bibliográfiák szerkeszté-

21. PÉTER László—REGULI Ernő: *A Szikra Kiadó szegedi tevékenysége.* = *Magyar Könyvszemle.* 1966. 3. sz. 251—254. 1. Az idézett nyomtatványok: *Lenin, Vladimir Iljics életének és tevékenységének rövid rajza; Sztálin rövid életrajza; FEDOROV, F.: Vallás és egyház a Szovjetunióban; Hogy mondjuk oroszul? Magyar—orosz beszélgetések szótárral; GERŐ Ernő: Lesz magyar újjászületés! Magyarország demokratikus újjáépítésének és felemelkedésének programja. A Magyar Kommunista Párt javaslata.* [Szédészváltozatban is.]; *A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front szegedi nagygyűlése.* [1944. dec. 3.]; VASS Zoltán: *Tizenhat év fegyházban; Kommunisták a nemzetgyűlésen;* RÉVAI József: *Kossuth Lajos;* GROSZSMANN Vaszilij Szemenovics: *Írások a háborúból;* LAVRENEV, Borisz Andreevics: *Egyszerű emberek; A Magyar Kommunista Párt ideiglenes szervezeti szabályzata.*

sének első éveiben könyvtári vonatkozásban sem volt alkalmas az időpont. A második világháborút követő években ugyanis a még kialakulatlan külföldi kapcsolatok és csereviszonyok megnehezítették a beszerzést, s ennek az anyagnak 1921-től való retrospektív összegyűjtésére a bibliográfia szerkesztősége sem személyi, sem költségvetési kereteit tekintve nem volt felkészülve. Kétségtelen, hogy helyesebb lett volna az 1921—1944 és az 1945—1960 közötti periódusokban is az egész belföldi és külföldi magyar szakirodalom jegyzékét adni egy összefoglaló kiadványban. Az a nagyszámú mű, amely mindenekelőtt a szomszéd államokban, Csehszlovákiában, Jugoszláviában, Romániában s a Szovjetunióban, majd egyéb államok területén megjelenik szerves része kellene, hogy legyen nemzeti bibliográfiának.²² A felszabadulás utáni magyar könyvészet negyedik kötetében közreadott „Irodalom” fejezet lektorai SZABÓ György és VAJDA György Mihály közös lektori jelentésükben rá is mutattak erre a hiányosságra. „Sajnálattal és nyomatékkal szeretnénk kifejezni azt a véleményünket, hogy a Magyar könyvészet 1945—1960 c. kiadványból a nem Magyarországon megjelent magyar nyelvű könyvek hiányát igen súlyos veszteségnek tartjuk. Legalább a szomszédos népi demokráciák könyvanyaga volna benne az adott időszakból! Szeretnénk remélni, hogy ezt az anyagot, a nem Magyarországon megjelent magyar nyelvű művek bibliográfiáját egy későbbi külön kötet fogja nyilvánosságra hozni, régi hiányt pótolva ezáltal.” E kéziratos lektori jelentéssel egyidejűleg a könyvtári szakajtóban többen szorgalmazták a retrospektív nemzeti bibliográfia anyagának kiegészítését a külföldi magyar nyelvű és a magyar szerzők idegen nyelvre fordított műveivel.²³

A külföldi magyar könyvészet köteteivel való foglalkozás már nem került be a retrospektív szerkesztőség távlati tervébe, mert időközben a hungarika dokumentumok bibliográfiai feldolgozása terén jelentős szerkezeti változások történtek a nemzeti könyvtárban. A 60-as évek végén a Bibliográfiai Osztály keretében önálló Hungarika Csoport alakult, amely a két negyedéves repertórium mellett,²⁴ tervébe iktatta a monografikus művek retrospektív bibliográfiai feldolgozását is. Előbb az 1961—1970. években a szomszéd országok területén magyar nyelven nyomtatott könyvek címanyagát önálló kötetekben, országok szerinti csoportosításban (Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia, Szovjetunió, Lengyelország, Bulgária, egyéb országok), majd a távolabbi tervek szerint visszafelé haladva az időben, a hazai retrospektív bibliográfiák korszakhatárainak megfelelő összefoglalásokban.

Ma már jelentős előrehaladásról számolhatunk be a nemzeti bibliográfiából hiányzó hungarika anyag számbavétele és feltárása terén. A nemzeti bibliográfiát kiegészítő *Külföldi Magyar Könyvészet* köteteinek megvalósítá-

22. *Magyar könyvészet 1945—1960.* 1. köt. Bp. 1965. 5—10. l.

23. SZENTMIHÁLYI János: *A hungarica-bibliográfia néhány problémája.* = *Magyar Könyvszemle.* 1958. 2. sz. 109—117. l.; VÉRTESY Miklós: *Hungarika bibliográfiát!* = *Magyar Könyvszemle.* 1967. 283—285. l.; HARASZTHY Gyula: „*Hajszálgyökök*” és a *hungarica-bibliográfia.* Bp. OSZK—KMK, 1974. 221.

24. *Külföldi Magyar Nyelvű Folyóiratok Repertórium.* (Szerk. ORVOS Mária.) Közreadja az Országos Széchényi Könyvtár. Bp. 1972 — *Hungarica. Külföldi Folyóirat-szemle.* (Szerk. SZENTMIHÁLYI János.) Közreadja az Országos Széchényi Könyvtár. Bp. 1971 —

sát támogatja az a kereterv, amely az Akadémia Elnöksége által tervezett nagyszabású kutatási program része, s amely a könyvtári hungarika anyag összegyűjtésére, feltárására, a feltáró munka elvi és gyakorlati kérdéseinek kidolgozására tesz javaslatot.²⁵

A *Könyvtári hungarika dokumentumok bibliográfiai regisztrálásának keretterve* az OSZK Vezetői Tanácsának és az MTA Könyvtártörténeti és Bibliográfiai Munkabizottságának ülésein került megvitatásra 1976 és 1977 folyamán. A terv keretében készült és a magyar könyvészet korszakhatárai szerint kidolgozott résztanulmányok meghatározott ütemezésben, rangsorolva tüntették fel az elvégzendő hungarika bibliográfiai feladatokat azzal a megjegyzéssel, hogy e bibliográfiai vállalkozásokat a jövőben a területi-lisan illetékes nemzeti könyvtáraknak szoros együttműködésben, kétoldalú kulturális egyezmények alapján lehet és kell majd végrehajtaniok.

A hungarika anyag számbavételének és feltárásának a keretervben kidolgozott irányelvei azonban már nem befolyásolhatták a két nagy retrospektív bibliográfiai sorozat tartalmi kereteit.

A fentiekből következően a Horthy-korszak magyar könyvészetében nem került publikálásra az a kb. 5000 tételt tartalmazó cédulagyűjtemény sem, amely azokat a nyomtatványokat vette számba, amelyek a szomszéd országoknak egykor Magyarországhoz tartozó területén jelentek meg. Az 1921–1944. évek kéziratossá cédulaanyaga ui. nagymennyiségű hungarika anyagot tartalmazott. Az 1921–1935. évek kurrens bibliográfiái (a *Corvina* folyóirat Új könyvek rovata és a *Könyvkereskedők és Könyvkiadók Egyesületének évkönyve*) — minthogy mindkét kiadvány elsősorban könyvkereskedelmi célokat szolgált —, közölte azokat a trianoni országhatáron kívül megjelent nyomtatványokat is, amelyek budapesti bizományos útján kerültek könyvtári forgalomba. A két világháború közötti magyar könyvészet szerkesztésének megindulásakor a sorozat főszerkesztőjének, SEBESTYÉN Géának döntése alapján a bibliográfia időhatárát 1944-ig kiterjesztettük, s az OSZK állományából nemcsak a belföldi, hanem a szomszédos népi demokráciákban megjelent nyomtatványokra is kiterjesztettük gyűjtésünket. Nem a nemzeti bibliográfiában való közlés szándékával, hanem az elődeinktől örökölt hungarika anyag kiegészítése és egy későbbi időpontban kiadható külföldi magyar könyvészet számára. A Horthy-korszak bibliográfiájában nem közölt cédulagyűjtemény jelenleg a retrospektív bibliográfia szerkesztésében országok szerinti csoportosításban (Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia, Szovjetunió), a csoportokon belül betűrendbe rendezve áll.

A gyűjtés természetszerűleg nem teljes. De még ilyen hiányosan is képet ad a korszak magyar nyelvű kiadói tevékenységéről, valamint értékes adatokat tartalmaz az adott időszakban (1921–1937) a történelmi Magyarország területén egy tömbben élő magyarság életére, kulturális és irodalmi működésére, egyesületi tevékenységére vonatkozóan.

Nemzeti bibliográfiában való közlés szempontjából magyarországi nyomtatványoknak minősülnek azok a sajtótermékek, amelyek a bécsi

25. HAVASI Zoltán: *A könyvtári hungarika dokumentumok bibliográfiai regisztrálásának kerettervéről.* = *OSZK Híradó.* 1978. 6–7. sz. 146–149. l.; HAVASI Zoltán: *Kultúránk írott és nyomtatott emlékeinek kutatása.* = *Magyar Könyvszemle.* 1979. 347–368. l.

döntés alapján ideiglenesen Magyarországhoz csatolt, kötelespéldány-beszolgáltatásra kötelezett területeken jelentek meg.²⁶ A területrevízió során visszacsatolt nyomdákrol és nyomdahelyekrol (a nyomdahelyek idegennyelvű változataival) jegyzéket készítettünk szerkesztési szabályzatunk mellékleteként. A címanyag válogatása a bibliográfiában való közlés szempontjából e jegyzék alapján, a visszacsatolás időpontjának figyelembevételével történt.

A rendelkezésre álló források (*Magyar könyvészet 1938—1941.* évi kötetei és a *Nyomdász évkönyv 1938—1944.* évi köteteinek statisztikai adatai alapján) megállapítottuk, hogy a beszoigáztatás ezekrol a területekrol a háborús eseményektől függően ötletszerű, rendszertelen, ebből következően igen hiányos volt. A nyomdák tulajdonosai változtak, új iparendélyeket adtak ki stb. SIKABONYI Antal főkönyvtáros kitartó munkájának volt az eredménye, hogy a Felvidék nyomtatványai viszonylag nagy számban megtalálhatók az OSZK állományában, míg az 1939, 1940, 1941-ben Magyarországhoz csatolt Kárpát-Ukrajna, Észak-Erdély és a Székelyföld, valamint a Délvidék nyomtatványai már rendszertelenebbül érkeztek a nemzeti könyvtárba.²⁷

Kéziratunk kiegészítésére és a cédulagyűjtemény teljességének ellenőrzésére azokban a szomszéd országokban nyílt lehetőség, amelyeknek nemzeti könyvtáraival kötött közvetlen könyvtárközi egyezmény biztosította a kiadványok és a bibliográfiai adatok cseréjét. Az egyezmény keretében 1971-ben a martini Matica slovenská, 1972-ben az újvidéki Matica Srpska gyűjteményében folytattunk kutatásokat.

Munkánkat mindkét könyvtárban a legmesszebbmenően támogatták. A martini nemzeti könyvtárban ígéretet kaptunk, hogy a szlovák nemzeti könyvtár Központi Katalógusából másolatokat készítenek kiadványunk számára az 1938—1944. években Magyarországhoz tartozó Dél-szlovákiai területen megjelent nyomtatványokról. A gyűjtött címanyagot még kéziratunk lezárása előtt cédulaformában juttatják el Budapestre. Ezenkívül folyamatosan tájékoztatják szerkesztőségünket a Matica slovenská erre az időszakra eső beszerzéseiről. Hasonlóképpen a magyar nemzeti bibliográfia

26. Az 1938—1941 között ideiglenesen Magyarországhoz csatolt területek ténylegesen a szovjet csapatok bevonulásáig, jogilag a fegyverszüneti szerződés megkötéséig (1944. dec. 28.) tekinthetők magyar állami területnek.
27. A területrevízió során Magyarországhoz csatolt országrészekben működő nyomdavállalatokról még a polgári közigazgatás életbeléptetése előtt a területileg illetékes honvéd körzeti parancsnokságok tettek jelentést az OSZK-nak. A kötelespéldány-beszolgáltatás a visszacsatolás évében még nem lépett érvénybe, a vonatkozó jogszabályok hatályát ugyanis csak 1939-ben terjesztették ki a Felvidékre és Kárpát-Ukrajnára. A nyomdák egy része azonban a visszacsatolás időpontjától kezdve önként küldte meg előállított sajtótermékeinek egy-egy példányát. Erdély területén a kötelespéldányrendelet csak jóval a visszacsatolás után lépett életbe. Az OSZK 1941. május 16-án fordult a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz, hogy az 1929. évi XI. tc. és a végrehajtása tárgyában kiadott 9300/1935. III. VKM sz. rendelet hatályát a keletmagyarországi és erdélyi országrészekre is terjessze ki. A visszacsatolt területeken működő nyomdák statisztikai adatai: Felvidék: 81 nyomda 29 nyomdahellyel; Erdély: 149 nyomda 41 nyomdahellyel; Délvidék: 37 nyomda 20 nyomdahellyel. (A fenti adatok a *Magyar könyvészet 1938., 1940. és 1941. évi kötetéből* valók.)

szerkesztősége készülő bibliográfiánk kéziratából másolatokat küld a Matica slovenská könyvtárának az e terület nyomdáiból kikerült sajtótermékekről a szerkesztés alatt álló szlovák retrospektív bibliográfia címanyagának kiegészítéséhez. Az első cédulaszállítmányt 1972-ben kölcsönösen megküldtük egymásnak. A Szlovákiából érkezett anyag 64 korszakunkba tartozó bibliográfiai tételt tartalmazott, amely azonban már kivétel nélkül megtalálható mind bibliográfiánk kéziratában, mind az OSZK állományában. Szlovákiai kutatásaink során arra a következtetésre jutottunk, hogy az akkor Magyarországhoz csatolt terület részére nyomtatott könyvek jelentős része nem a jelenlegi Szlovákia területén működő nyomdáiban készült. Ezt a területet 1939 után a budapesti nagy kiadók (ATHENAEUM, FRANKLIN, RÉVAI stb.) látták el nagy példányszámban magyar klasszikusokkal. Budapesti nyomdák nyomták azoknak a műveknek nagy részét is, amelyek a területrevízió közjogi és katonai eseményeivel, hazai és nemzetközi visszhangjával foglalkoztak. A Dél-Szlovákia és Kárpát-Ukrajna magyarlakta területein működő nyomdák (Dunaszerdahely, Érsekújvár, Kassa, Komárom, Léva, Losonc, Párkány, Rimaszombat, Ungvár stb.) tevékenysége a háború éveitől a könyvkiadás szempontjából kisebb jelentőségű volt. A területrevíziót követő hónapokban általában csupán hírlapok és kisnyomtatványok jelentek meg. Ezek a helyi jelentőségű napi- és hetilapok szállították a legfrissebb híreket, ezek ismertették a háborús eseményeket. Előállításuk és terjesztésük is a legkevesebb nehézségekbe ütközött mind anyagi, mind politikai téren. Az egyesületi és irodalmi élet nyomában kialakuló könyvkiadás szélesebb körben való kibontakozását a háborús események megakadályozták.

Hasonló tapasztalatokat szereztünk jugoszláviai kutatásaink során is. Az újvidéki Matica Srpska és a Szabadkai Városi Könyvtár anyagából gyűjtött kiegészítéseink főleg iskolai értesítők és kisnyomtatványok. Végül is a kérdés több oldalról való megközelítése igazolta feltevésünket, hogy az ezeken a területeken nyomtatott könyvek birtokunkban levő címanyaga nem volt hiányosabb, mint általában a háború éveitől beszolgáltatott hazai kötelempéldányok.

A többi területen gyűjtésünk teljességét mind ez ideig nem állt módunkban ellenőrizni.

Nem kétséges, hogy retrospektív bibliográfiai feladataink szempontjából elengedhetetlen a szomszéd népek bibliográfusaival való együttműködés. Minél inkább előrehaladunk az időben a retrospektív feltárásban, annál inkább szükségünk van szomszédainkkal való együttműködésre az egykor velünk egy államban élt népek közös kultúrproduktumának közlésében. Maga a forrásanyag is ezt az egyetlen lehetséges megoldást sugallja, hogy a Kárpát-medence múltját illetően minden ország, amelynek bármely kis része e területen fekszik, egyképpen illetékes a kutatásokra s a tudomány eredményeinek regisztrálására. A nagyobb szintézisek és összefoglalások többnyire ezt az elvet követik. (A régészeti bibliográfia²⁸ területi alapja is a Kárpát-medence, a néprajzi bibliográfia is felöleli a szomszéd országok ma-

28. BANNER János—JAKABFY Imre: *A Közép-Duna-medence régészeti bibliográfiája*. Bp. 1954., Akad. Kiadó.

gyarságára vonatkozó adatokat is.)²⁹ Ebből következően egy állam keretében élő népek könyvtermésének retrospektív bibliográfiáiban szükségszerűen átfedések jelentkeznek. Egy nemzet szakirodalma pedig annál hasznosabb a tudományos kutatás számára, minél több oldalról — esetleg párhuzamos közlésekben vagy közös vállalkozásban készült kiadványokban kerül feltárára.³⁰

*

A kb. 150 ezer bibliográfiai tétel tartalmazó kézirat jelentős része a humán- és a társadalomtudományok köréből — a nyelvészet és irodalom, a magyar és egyetemes történet, a művelődéstörténet, egyháztörténet, teológia, jogtudomány területéről való. Lényegesen kevesebb a műszaki irodalom és a szinte csak különnyomatok formájában jelentkező természettudományi irodalom. Az anyag tartalmi megoszlásáról számadatok jelenleg még nem állnak rendelkezésünkre (a címanyag fejezetek szerinti rendezése folyamatban van), a betűrendben szerkesztett tételek tartalom szerinti rendezése, a kötetek fejezeteinek kialakítása csak a szakutalótételek beosztása után, előreláthatólag 1979 első negyedében lesz végleges.

Amint már rámutattunk, a kötetek tartalmi rendezésénél a *Magyar könyvészet 1945–1960-as évek bibliográfiájának* fejezeteiből indultunk ki. Ezeket a csoportokat az anyag tartalmából következően — különösen a társadalomtudományok fejezeteiben — új fogalmakkal, ill. fejezetekkel bővítettük. (Pl. Magyar nemzeti mozgalom; Osztályharc; Nemzetközi együttműködés a munkásmozgalomban. Internacionálék; Magyarországi pártok; Nemzeti és politikai szervezetek; Nemzeti mozgalmak szervezetei. Nacionalista szervezetek; Egyes magyarországi ifjúsági szervezetek; Antikommunista, antibolsevista propagandairatok; Magánvállalkozások, magánvállalatok; Gazdasági válságok stb.) Hasonlóképpen részletesebben kellett bontani a Jogtudomány, az Államigazgatás és a Hadtudomány fejezetek címanyagát. Nem igényelt változtatást az előzményhez képest a Művészet, a Nyelvtudomány, Irodalomtudomány, Szépirodalom, a Földrajz- és Történettudomány fejezeteinek bontása.

Az 1945 utáni kötetekben kialakított tartalmi csoportokat a Természettudományok és az Alkalmazott tudományok területén több fejezet összevonásával csökkenteni kellett.

A korszak könyvtermésének egészét tekintve a szépirodalom van túlsúlyban. Az élő hazai és külföldi írók művei, valamint a hazai és külföldi klasszikusok mellett nagy szerep jutott a könyvkiadásban az ún. félirodalomnak, ponyvának. Ezek az általában kisterjedelmű művek főleg hazai szerzők álnéven írt munkái, akik a siker érdekében hangzatos idegen álnéveket használtak. Izgalmas kalandos bűnügyi történetek, krimik, amelyek több tízezres példányszámban kerültek a könyvpiacra, terjedelmes sorozatokban. (Palladis regénytár, Pengős regények, Pesti Hírlap könyvek, Tarka

29. SÁNDOR István: *A magyar néprajztudomány bibliográfiája*. Bp. 1965, Akad. Kiadó.

30. KŐHALMI Béla: *Retrospektív nemzeti bibliográfiánk 1473-tól 1920-ig.* = *Magyar Könyvszemle*. 1962. 1. sz. 1–17. l.

könyvek, Tarka regénytár, Világvárosi regények stb.) A ponyvairodalom problematikájának a korabeli folyóiratokban kiterjedt irodalma van. A korszak szakfolyóirataiban számos recenzió, kisebb tanulmány foglalkozott a kalandregények jellemzésével.³¹ A detektív- és kalandregények bibliográfiai feldolgozásával kapcsolatban többféle elképzelés merült fel. 1. A teljes ponyvairodalom selejtezése. 2. A sorozatba tartozó művekről csak a sorozatcím alatt közölt rövidített leírás. 3. Csak egyedi leírások a *Magyar irodalom. Regények* fejezetben, sorozatcím szerinti nyilvántartás nélkül. Az irodalomban és a kéziratban való tájékozódás után mégis a teljes címanyag (kb. 5000 bibliográfiai tétel) közlése mellett döntött a szerkesztőség, oly módon, hogy ezt az anyagot a magyar irodalom fejezetén belül a szépről elválasztva önálló fejezetben adja majd közre. Ma már közismert, hogy a ponyva ez az irodalom alatti irodalom is elhanyagolhatatlan jellemzője a korszak ízlésének. Bibliográfiai címleírásokban foglalt könyvészeti adatai nélkülözhetetlenek a kor olvasótársadalma igényeinek és nemegyszer a kényszerből vállalt írói munka megismeréséhez.³² Ebben a fejezetben katalogizálási szempontból sok problémát okozott — és nemegyszer a szerkesztés után is tisztázatlan maradt — a szerzői nevek egységesítése és azonosítása. Minden, a fejezetben előforduló szerzői nevet ellenőriztünk GULYÁS álnévlexikona és a *Magyar írók élete és munkái* 1–6. köt. alapján. Kutatómunkánkat megnehezítette, hogy a harmincas évek végén és a negyvenes évek elején tömegesen jelentkező álnevek feloldására GULYÁS kötetén kívül egyéb megbízható nyomtatott forrás nincs.³³ A szerkesztés egyéb fontos feladatai mellett a kérdés alapos tisztázására nem állt rendelkezésünkre idő sem, pedig lehetséges, hogy az álnév mögött valamelyik ismert író, vagy valamely tudomány ismert képviselője rejtőzik. Nyomtatott forrás hiányában igyekeztünk a valódi szerző kilétét megállapítani magából a könyvből, némely címlapon, verzón, kolofonban fordítóként, kiadóként, felelős kiadóként feltüntetett magyar személynév alapján. Csak részben oldottuk meg a szerzői név egységesítését abban az esetben, ha egy álnevet párhuzamosan

31. A számos cikk és kisebb tanulmány közül néhány: BOKOR Malvin, S.: *Detektívregény és detektívregény.* = *Magyar Kultúra.* 1931. 1. 174–175. l.; ILLYÉS Gyula: *Mi lesz Nick Carterrel?* = *Nyugat* 1937. 1. 162–163. l.; KENYERES Imre: *A detektívregény ügyében.* = *Élet.* 1939. 2. 662. l.; MÁRAI Sándor: *A ponyva.* = *Új Idők.* 1940. 2. 638–639. l.; GÖBEL József: *A detektívregény.* = *Diárium.* 1940. 30–32. l.; LACZKÓ Géza: *Korunk ponyvája.* = *Magyar Szemle.* 1941. 1. 151–153. l.; TRÓCSÁNYI Zoltán: *Könyvtár és ponyva.* = *Magyar Könyvszemle.* 1942. 333. l.; KEÉRI-SZÁNTÓ Andor: *Néhány szó a könyvről és kiadójáról.* Bp. 1946. (Klly. a Corvinából.); MÁTÉ Károly: *A magyar könyvkiadás helyzete a pénzromlás idején.* Bp. [1948.] (Klly. a *Magyar Könyvszemléből.*)
32. TRÓCSÁNYI Zoltán: *Könyvtár és ponyva.* = *Magyar Könyvszemle.* 1942. 333. l. „... tudományos könyvtárak, főként egy-egy ország vagy vidék összes nyomtatványainak gyűjtésére rendelt könyvtárak tartoznak ezeket is a törvényben vagy szabályzatukban előírt gondossággal gyűjteni és megőrizni: a kor ízléséhez, erkölcsörténetéhez, irodalom alatti irodalmához adalékok ezek, melyek ismerete nélkül meg sem lehetne rajzolni a mai kor olvasótársadalmát vagy társadalmának olvasmányait.”
33. GULYÁS Pál: *Magyar írói álnévlexikon.* Bp. 1956. Akad. Kiadó; GULYÁS Pál: *Magyar írók élete és munkái.* Új sor. 1–6. köt. Kiad. a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete. Bp. 1939–1944.

több szerző használt (Pl. Ariane B. B. = Bak Béla Sándor; Nagy Dániel; Szirmay Julianna) vagy ha egy szerző egy időben több alkalmi álnéven írt. (Pl. Bechinger E.; Beck B.; Beck E.; Beck Ernest; Beck Ernst; Benfors E. G.; Boyd A. B.; Boyd E. B.; Bradon B.; Cowboy; Hylton E.; Hylton Ernest = Benedek Ernő.)

A bibliográfia-szerkesztés legösszetettebb és legnehezebb feladata a különféle forrásokból származó és katalogizálási szempontból különféle színvonalú cédulaanyag formai és tartalmi egységesítése volt. A címek egységesítését az *MSZ 3424-60 Könyvtári címléírási szabályok* c. szabvány utasításai és a retrospektív bibliográfia részletesen kidolgozott szerkesztési szabályzatai alapján végezték. A betűrendben felállított cédulaanyag csak a címszerkesztés befejezése után került végleges formájába a művek tartalma szerint rendezett csoportokba. A kiadványsorozat szerkesztésének alapműveleteit a nevek, a címek, ill. szerzők és műveik egyetlen egységes formában való összesítését a betűrendezett kéziratot hajtották végre. Csak a betűrend alapján volt ui. biztosítható, hogy különösebb utánjárás nélkül az ábécébeli helyén együtt találjuk egy szerző teljes oeuvre-jét és egy mű összes kiadását.

A címszerkesztés munka- és időigényes feladata nem csupán a leírásokból hiányzó bibliográfiai adatok kikereséséből és pótlásából állt. Ezeknek a hiányzó adatoknak (névelemek és tartozékok, eredeti címek, csonka impressum, foghíjas számozott sorozatok, hiányos többkötetes művek stb.) jelentős része kiegészíthető magából a könyvből, az OSZK katalógusai-ból, a korszak szakbibliográfiáiból, idegen szerzők műveinek esetében pedig a külföldi nemzeti bibliográfiákból és nyomtatott könyvtári katalógusokból. Az egységesítés nehézségei leginkább nevek és címek, szerzők és műveik összesítésénél jelentkeztek, akár azonos szerző műveinek rendezésével, akár azonos mű variánsainak csoportosításával foglalkoztunk. Egy mű összes kiadását és idegen nyelvű változatát a bibliográfia egy tételben tartja nyilván. Az összevonás előtt egy mű idegennyelvű változatai természetszerűleg a betűrend különböző pontjain voltak találhatóak. A több kötetes művek hol szerzőik, hol címük alatt kerültek az évek folyamán leírásra, sőt még az egyéni szerzős művek leírásai is többféle változatban fordultak elő. A magyar és idegen névváltozatok egységesítése kivételesen nehéz feladat volt a testületek, intézmények, vállalatok esetében. Egy-egy intézmény szervezeti változásainak követése, új intézményeknél az intézmény elődjével való összefüggés felismerése még a korszak kulturális és társadalmi struktúrájának ismeretében is a szerkesztés egyik legnehezebb feladata volt.

Az egyes műveknek a korszakban először előforduló kiadását teljes leírással, az összes bibliográfiai adat feltüntetésével közli a kiadvány. Ezt a részletes leírást követik a mű magyar nyelvű többeskiadásai, kiadváltozatai kronologikus rendben, majd az idegennyelvű fordítások következnek a nyelvек magyar betűrendjében. Hasonlóképpen egy tételben összesítve adja a bibliográfia a korszakban részletekben, ill. folytatásokban megjelenő többkötetes műveket is.

A kiadvány történeti jellegéből következően ezért a bibliográfia egyes összesített tételei inkább hasonlítanak egy lexikon címszavához mint a katalógushoz. Az egymást követő bibliográfiai tételek alapján egy szerző

végigkísérhető egész életpályáján, tudományos pályafutásán éppúgy, mint egy mű sorsa indulásától megszűnéséig. 24 éves periódusról lévén szó, a kortalan klasszikusok kivételével a bibliográfia egyes tételei a benne előforduló személyek, intézmények és a korszakban az általuk létrehozott művek életrajzát adják.

A címléírások záradékként az OSZK állományában meglevő művek-nél a bibliográfia feltünteti a mű helyrajzi számát. A jelzet nélküli tételek a cédulagyűjtemény kézirásos kiegészítései, amelyek közül az egy ív feletti terjedelműeket megtartottuk abból a meggondolásból, hogy az információ akkor is tény, ha ma már fel nem lelhető kiadványról ad felvilágosítást.

A sorozatok közlése tekintetében kétféle megoldást alkalmaztunk. Homogén tartalmú sorozatokat a sorozat tartalmára legjellemzőbb fejezetben helyeztük el az önálló művekkel vegyesen — a sorozatcím szerinti betűrendi helyén. A heterogén tartalmú sorozatok a vegyes tárgyú művek között kaptak helyet. Eltér ettől a gyakorlattól az irodalmi sorozatok elhelyezése, amelyek többségükben a magyar klasszikusokat a világirodalom nagyjaival együtt tartják nyilván. A sorozatok szétválasztása magyar- és világirodalomra ezért keresztülvihetetlen volt. A vegyesen magyar és világirodalmat tartalmazó sorozatokat a bibliográfiában a Világirodalom fejezet végén, annak függelékeként adjuk közre.

Formai szempontból a bibliográfiában a sorozatban megjelent művek feldolgozása kettős. A sorozatban napvilágot látott művek egyedi tételein utolsó adatként feltüntettük a sorozat címét és számát. A sorozatról mint egészről készült a sorozat összesített leírása, amely a sorozatban megjelent művek rövidített adatait adja. Az összesített sorozati tételek rendszava a sorozat címe.

A bibliográfia leíró részében tartalom szerint közölt címanyagról betűrendes mutató készül amely a kötetek anyagát szerzők, ill. címek szerint csoportosítja. A mutató feltünteti a szerző nevét és a mű címét, a mű létrehozásában közreműködő személyeket és intézményeket, a közreműködés minőségét, valamint azokat a személy-, intézmény-, testület- és földrajzi neveket amelyek az egyes művek címében előfordulnak. Az azonos nevű, de különböző szakterületen működő szerzők munkássága a mutatókötetben elkülönítve található. A kötet használatát különféle utalások és hivatkozások könnyítik meg a nevek (személy-, testület-, földrajzi név) és címek változatairól, a társszerzőkről, az egybenyomott művek második és további részműveiről, függelékekről, kiegészítésekről, pótlásokról.

A mutatótételeket az *MSZ 3401—58 A betűrendbe sorolás szabályai c.* szabvány előírásai alapján rendeztük. A szabvány előírásaitól betűrendi csoportok alkotásával tértünk el azonos nevű szerzők, termékenyebb szerzők és a szerteágazó szervezetben működő intézmények (egyetemek, kutatóintézetek és az MTA intézetei) munkásságának rendezésénél. Az indexkötet, amely rendszerünkben a szerzők és címek együttes közlésével a korszak betűrendes bibliográfiájának felel meg, a szöveges kötetek nyomdai kéziratából a hagyományos módszerekkel készül. Az összesített betűrendes mutató hatalmas méretű cédulaanyagának szerkesztése csak az utolsó kötet megjelenését követően kezdhető meg.

A két világháború közötti *Magyar könyvészet* köteteinek szerkesztési

munkálatai az 1970-ben kialakított és jóváhagyott tervek szerint haladnak és a vége felé közelednek.³⁴ 1978 végére a kézirat feldolgozása (a szerkesztési szabályzatba foglalt különféle formai és tartalmi egységesítés következetes végrehajtása) és a kötetek szerkezetének (fejezeteinek) kialakítása befejeződik.

Az egyes fejezetek terjedelméből következően a kiadvány kötetenkénti megoszlása a következő lesz:

1. köt. Általános művek. Filozófia. Vallás.
2. köt. Társadalomtudomány. Politika. Gazdaság.
3. köt. Jog. Közigazgatás. Népjólét. Pedagógia. Néprajz.
4. köt. Természettudomány. Technika. Alkalmazott tudományok.
5. köt. Művészet. Földrajz. Történelem.
6. köt. Nyelvészet. Világirodalom. Irodalmi sorozatok.
7. köt. Magyar irodalom.
- 8/1—2. köt. Betűrendes mutató az 1—7. kötethez.

Az elsőként nyomdába kerülő kötet a szakmai körökben legnagyobb érdeklődésre számot tartó *Magyar irodalomtudomány. Magyar szépirodalom* lesz. A kötet cédula-kéziratának lektorálása folyamatban van, a nyomdai kézirat gépelése 1979 első felében készül majd el. (Kb. 120—150 szerzői ív terjedelemben.)

Az Egyetemi Nyomda tervezett sorozatunkat a 60-as évek végén készült retrospektív bibliográfiai kötetek folytatásának tekintette, s ezért vállalta a 8—10 évre terjedő nyomdai munkálatok kivitelezését. Az 1945—1960-as évek bibliográfiájának szedési és korrektúra munkálatai közben a nyomda és a bibliográfia szerkesztősége között kialakult jó munkakapcsolat eredménye a felszabadulás utáni bibliográfia köteteinek igényes nyomdai kivitelezése, amelyet külföldi recenziók is említésre érdemesnek tartottak. A nyomdába adás tervezett határideje: 1979. szeptember. Az első kötet megjelenése 1980 második felében várható. Az előzménynek tekintett retrospektív kötetek nyomdai előállításának időigénye és tapasztalatai alapján 1980-tól évente egy kötet megjelenésére lehet számítani. Bár igen jelentős szellemi és anyagi erőket, nyomdai kapacitást fog lekötni 1980—1990 között a nemzeti könyvtár e hatalmas vállalkozása, nem kétséges, hogy a tudományos kutatás, általában a kulturális fejlődés további érdeke, társadalmunk szüntelenül emelkedő igénye szükségessé teszi a teljes sorozat mielőbbi közkinccsé tételét.

34. A bibliográfia szerkesztése 1970 óta a Retrospektív Bibliográfiai Osztály tervfeladata. A 10 évre tervezett szerkesztési munka 1978 végére befejezett jelentősebb feladatai a befejezés évének feltüntetésével: Anyagkiegészítés hazai és külföldi forrásokból. 1970/71; Hasonlítás az OSZK olvasói katalógusába, a raktári jelzetek rávezetése a kéziratra. 1972/73; A szépirodalmi antológiák és tanulmánykötetek elemző leírásai. 1974; Címegységesítés. 1975; Szakozás. 1976; A szakutalók gépelése. 1977; Szakrevízió: 1978; Időszaki kiadványok, sorozati mutató revíziója. A *Magyar irodalom* kötet lektoráltatása. 1978; — További feladatok: 1979 februárjától az elsőként nyomdába kerülő kötet (*Magyar irodalom*) nyomdai kéziratának gépelése, tipografizálása. 1979 szeptember: Az első kötet nyomdába adása.

ZUR GESCHICHTE DER RETROSPEKTIVEN NATIONALBIBLIOGRAPHIE

K. KOMJÁTHY

Nach der Befreiung 1945 hat sich die ungarische Nationalbibliothek Széchényi bereit-erklärt die retrospektiven Nationalbibliographien zu pflegen und die damit verbundenen Dienstleistungen und Veröffentlichungen vorzunehmen. Mitte der 50-er Jahre haben die dafür zuständigen Organe, der Hauptausschuss für Bibliothekswesen der Ungarischen Akademie der Wissenschaften und das Leitungsgremium der Nationalbibliothek in Fachberatungen die Grundlagen für die Redigierung der retrospektiven Bibliographien der neueren Zeit und die Reihenfolge ihrer Veröffentlichung für die beiden grossen Perioden, die zwischen den beiden Weltkriegen und die nach der Befreiung festgelegt. Die Nationalbibliothek entschloss sich zunächst über die Periode des Aufbaues des Sozialismus Rechenschaft zu geben und erst anschliessend die Zeit zwischen den beiden Weltkriegen zu bearbeiten. Damit sollen die letzten Lücken der ungarischen Nationalbibliographie für den Zeitraum seit 1712 geschlossen werden.

Das retrospektive bibliographische Unternehmen der Nationalbibliothek wurde nach der Befreiung mit der kumulativen Bibliographie „Bibliographia Hungarica“ der Jahren 1945–1960 begonnen. Die Veröffentlichung hält sich an das System der kurrenten Nationalbibliographie, nach Wissenszweigen geordnet und benutzt abgekürzte DK-Signaturen in ca. 1200 Gruppen. Als Grundlage werden die der Nationalbibliothek zugesandten Pflichtexemplare benutzt, wobei die Titel während der Redigierung aus den Beständen der Budapester Institutsbibliotheken und aus den Beständen der übrigen Universitäten im Lande ergänzt werden. Die Bibliographie enthält Bücher, jährlich einmal erscheinende periodische Veröffentlichungen und ausnahmsweise diejenigen Veröffentlichungen, deren Umfang zwar kleiner als ein Druckbogen ist, aber bedeutendes, für die Zeitspanne kennzeichnendes Quellenmaterial enthalten. Die Bibliographie erfasst nicht: die Lehrbücher der Grund- und Mittelschulen, vervielfältigtes Lehrmaterial von Kursen, Programme von Schulen, Gebrauchsdrucke, Informations- und Reklam-Publikationen, die Kleindrucke weniger als ein Druckbogen, Sonderdrucke (mit Ausnahme derer, die zu Buchserien gehören) und in Lohnarbeit für ausländische Verlage angefertigte Werke. Die nicht in Ungarn hergestellten, aber auch von ungarischen Verlagen verlegten Werke, also sog. gemeinsame Veröffentlichungen werden als Hungarica behandelt und mit den inländischen Veröffentlichungen zusammen erfasst. Von wissenschaftlichen Sammelbänden und schöngeistigen Antologien werden analytische Titelaufnahmen angefertigt, um eine mehrseitige Aufschliessung zu erreichen.

Die 5 Bände dieser Bibliographie erschienen in der zweiten Hälfte der 60er Jahre in kontinuierlicher Folge (1964–1968). Als Ergänzung erschienen in selbständigen Bänden die retrospektiven Bibliographien der zwischen 1945 und 1960 erschienenen Landkarten und Musikalien in den Jahren 1969 und 70. Die retrospektive Bibliographie für 1945–60 erschien in 7 Bänden im A4-Format auf 232 Druckbogen mit 3690 Seiten, die ca. 68 000 bibliographische Einheiten enthalten (Bücher, Landkarten, Musikalien).

Die vorher nötigen Sammel- und Ordnungsarbeiten und die Redigierung der beiden grossen Kumulationen 1945–1960 und 1921–1944 liefen parallel seit 1960. Naturgemäss gibt es wenig Ähnlichkeit zwischen den Buchveröffentlichungen der beiden Perioden. In Bezug auf die Redigierungsprinzipien und die methodischen Gesichtspunkte hängen jedoch die beiden Veröffentlichungen eng zusammen.

Die Redigierung der Bibliographie 1921–1944 ist seit 1970 auch Planaufgabe der Redaktion für retrospektive Bibliographie. Der Sammelbereich der Publikation wurde damit bestimmt, dass es in Horthy-Ära nur unregelmässig, oder überhaupt keine nationale Bibliographie erschienen ist. Der bedeutende Teil des Titelbestandes wird also in dieser Publikation zum erstenmal veröffentlicht. Gegenüber der Bibliographie 1945–1960 enthält die Bibliographie 1921–1944 auch Titel von Lehrbüchern und Kalendern aller Art. Der Sammelbereich der Bibliographie richtet sich nach dem territorialen Prinzip, dass heisst berücksichtigt die Veränderungen der Staatsgrenzen nach den Wiener Schiedssprüchen. Demgemäss enthält auch die Druckwerke der in

den Jahren 1938—1944 an Ungarn angeschlossenen Gebiete. Nur zwei Arten von Veröffentlichungen aus dieser Zeit werden unberücksichtigt gelassen, Schulprogramme und wirtschaftliche Bilanzberichte. Die Sonderdrucke, Gebrauchsdrucke, Preislisten und die Auswahl der Kleindrucke werden analog zum Zeitraum nach 1945 gehandhabt.

Die 1200 Kapitel der Bibliographie 1945—1960 bilden die Grundlage der inhaltlichen Einordnung der Titel der Bibliographie für die Zeit von 1921—1944, angepasst an die spezifischen, inhaltlichen und quantitativen Eigenheiten des Titelbestandes der Horthy-Ära. Für die nach Wissensgebieten geordneten Bände werden alphabetische Register angefertigt.

Die Arbeit an der Bibliographie 1921—1944 verläuft planmässig und wird in Bände abgeschlossen. Der erste Band wird voraussichtlich noch 1979 in Druck gegeben, der die ungarische Literatur und die ungarische schöne Literatur enthält. Nach vorherigen Vorstellungen wird diese Bibliographie aus 7 beschreibenden und 2 Registerbänden bestehen. Im Falle der Ununterbrochenheit der Druck- und Korrekturarbeiten soll ab 1980 jährlich ein Band erscheinen.

